

ศาสตร์ แห่งการตีความและการประยุกต์ในสังคมไทย

เสรี พงศ์พิศ^{1*}

รับบทความ: 15 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 22 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการเสนอความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับศาสตร์แห่งการตีความ (hermeneutics) ซึ่งเป็นทั้งปรัชญาและวิธีวิทยาที่มีความสำคัญในการเข้าใจชีวิต สังคม โลก อดีตและปัจจุบัน เป็นฐานคิดเพื่อกำหนดอนาคต ด้วยวิธีสัจพจน์ที่อยู่บนความเป็นจริง ซึ่งล้วนแต่มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่เป็นบริบท ศาสตร์แห่งการตีความมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งไม่ได้ตั้งคำถามเพียงว่าอะไรเป็นอะไร ในลักษณะเป็นการบรรยาย (descriptive) หรืออธิบาย (explain) แต่เป็นการตีความ (interpret) เป็นการตั้งคำถามและหาคำตอบว่า “ทำไม” จึงจะเข้าใจส่วนอื่น ๆ โดยเฉพาะ “อย่างไร” เป็นกระบวนการเข้าถึงความหมายลึกกว่าพื้นผิว ซึ่งไม่ได้ใช้แต่เพียง “เหตุผล” เท่านั้น แต่ใช้ “ความรู้สึกนึกคิด” องค์กรรวมของคน และเข้าใจทั้งองค์ภาพพ ซึ่งเป็นอะไรมากกว่าทุกส่วนประกอบรวมกัน จุดอ่อนของงานวิจัยทั่วไปในเมืองไทย คือ ขาดกรอบแนวคิด (conceptual framework) ซึ่งมีสาเหตุมาจากไม่มีฐานคิดทางปรัชญาที่หนักแน่นชัดเจน ซึ่งทำให้วิธีวิทยาวิจัยหละหลวมไปด้วย²

คำสำคัญ: ศาสตร์แห่งการตีความ การประยุกต์ สังคมไทย

¹ รองศาสตราจารย์ ดร. อีเมล: phongphitseri@gmail.com

* บทความนี้เขียนขึ้นสำหรับวารสาร “ปราชญ์ประชาคม” ตามคำเชิญของ รศ.ดร.เกศินี ประทุมสุวรรณ ขอบคุณบรรณาธิการที่ให้เกียรติ หลังจากที่ย้ายจากแวดวงวิชาการนานหลายปี งานนี้ได้ตั้งใจเขียนและใช้เวลาไม่น้อย ด้วยหวังให้เกิดประโยชน์แก่นักศึกษา นักวิชาการในการวิจัยและพัฒนาความรู้ใหม่ ได้ประมวลความรู้และประสบการณ์การทำงานวิชาการและการพัฒนาของตนเองมากกว่า 45 ปี

² นับเป็นจุดอ่อนของวงการศึกษไทยในทุกระดับ โดยเฉพาะการวางรากฐานตั้งแต่ประถม มัธยม และอุดมศึกษา เห็นข้อจำกัดนี้มากที่สุดที่วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ที่มักเน้นแต่ “รูปแบบ” ซึ่งแม้แต่ชื่อก็มักเริ่มด้วยคำนี้ ทำให้ละเลย “เนื้อหาและกระบวนการ” ซึ่งต้องมีเครื่องมือหรือคอนเซ็ปต์ที่ดี เหมือนการสร้างบ้านหลังใหญ่จะมีเพียงคานกับเลื่อยคงไม่พอ ต้องมีเครื่องมืออื่น ๆ เช่นเดียวกับงานวิจัยที่ต้องมีคอนเซ็ปต์จำนวนมาก เพื่อกำหนด “กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัด” ได้อย่างเหมาะสม ทำให้ไปถึงผลลัพธ์ที่ต้องการ ได้ข้อสรุปที่สังเคราะห์เป็นแนวคิดใหม่ หรือมุมมองใหม่ได้

Hermeneutics and Application in Thai Society

Seri Phongphit¹*

Received: February 15, 2023 Accepted: February 22, 2023

Abstract

This article aims to present a basic understanding of the science of interpretation. Hermeneutics is both a philosophy and a methodology that is important in understanding life, society, the world, past and present. Moreover, it is a basis for determining the future with a vision based on reality. The science of interpretation is very important for humanities and social sciences research. As a matter of fact, such research, not only asks for an answer to “what”, but also “why” and “how.” To answer these questions, the process of interpretation can give information that is deeper than the surface. In general, the weakness of research in Thailand is the lack of a conceptual framework, which is caused by a lack of solid philosophical thinking. Research methodology, therefore, is improper.

Keywords: Hermeneutics, application, Thai society

¹ Associate Professor Dr.

* Email: phongphitseri@gmail.com

บทนำ

ศาสตร์แห่งการตีความเป็นทั้งปรัชญาและวิธีวิทยาที่แยกกันไม่ได้ วิวัฒนาการมาตั้งแต่ยุคกรีกโบราณเมื่อ 2,500 ปีก่อน ซึ่งบทความนี้จะประมวลหลักคิดสำคัญเพียงให้เห็นพัฒนาการตั้งแต่เพลโต ที่เป็นกระแสหลักมาจนถึงยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม (Renaissance)³ ยุคแห่งการเกิดใหม่ในยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 โดยกระบวนการวิภาษวิธีถึงเหตุผลนิยมสูงสุด (Absolute Rationalism) ที่เดการ์ต และจิตนิยมสูงสุด (Absolute Idealism) ที่เฮเกล ซึ่งวิวัฒนามาจากเพลโต ผ่านยุคโรแมนติกมาถึงรากฐานสำคัญของศาสตร์แห่งการตีความในปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ด้วยปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology)

เอ็ดมุนด์ ฮุสเซิล นับเป็นบิดาของปรากฏการณ์วิทยายุคใหม่ ที่บรรดาศิษย์นำไปต่อยอด ปรับประยุกต์โดยนักปรัชญาอย่างมาร์ติน ไฮเดกเกอร์, ฮันส์ เกออร์ก กาดามเมอร์, ปอล รีเกอร์, ฌอง ปอล ซาทร์, มอริช แมร์โล ปองตี⁴ ซึ่งล้วนได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา

ความหลากหลายของแนวคิดเหล่านี้ทำให้เข้าใจว่า “ศาสตร์แห่งการตีความ” นั้นมีพลวัตที่นำไปสู่การเข้าใจ “ความเป็นจริง” ในฐานะ “ปรากฏการณ์” ที่ “เป็นจริง” ไม่ใช่ “ตัวแทนความเป็นจริง” เหมือนเงาในถ้ำของเพลโต ซึ่งได้ครอบงำกำหนดวิธีคิดของตะวันตกมากกว่า 2,000 ปี และไม่ใช่แต่เฉพาะ “วัตถุวิสัย” (objectivity) ที่ปรากฏภายนอกเท่านั้น แต่รวมไปถึงความคิด จินตนาการ ความฝัน ภายในตัวคน “จิตวิสัย” (subjectivity) ที่สัมพันธ์อย่างแยกมิได้จากวัตถุวิสัยที่ปรากฏภายนอก

ด้วยเหตุนี้ ศาสตร์แห่งการตีความแบบปรากฏการณ์วิทยา (phenomenological hermeneutics) จึงเป็นเครื่องมือที่ปลดปล่อยผู้คนในสังคมยุคใหม่ ที่ไม่ได้มีแต่ มาร์กซ์, นิทเช่, และฟรอยด์⁵ แต่มีนักปรัชญาที่

³ จะใช้คำว่า “ยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม” สลับกับคำว่า “ยุคเกิดใหม่” หรือเรียกว่าเรอเนสซองซ์ตามประเพณีนิยมที่แปลมาจากภาษาอังกฤษ Renaissance คือยุคในยุโรประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 ที่ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันทุกพื้นที่ ที่เรียกว่าเกิดใหม่ เพราะเป็นการฟื้นฟูอารยธรรมเก่าแก่ของกรีกที่ถูกครอบไว้ระหว่างยุคกลางที่มักเรียกกันว่ายุคมืด ก่อนที่จะผ่านยุคเกิดใหม่นี้ไปสู่ยุคเรืองปัญญา (Enlightenment) ที่จะเรียกสลับกับคำว่า ยุคสว่างทางปัญญา

⁴ บทความนี้ให้ความสำคัญกับ “ปรากฏการณ์วิทยา” ในฐานะแกนของศาสตร์แห่งการตีความ จึงต้องพูดถึงค่อนข้างมาก เพราะถ้าไม่เข้าใจปรัชญาสำนักนี้ก็จะไม่เข้าใจเรื่องศาสตร์การตีความ ปรากฏการณ์วิทยาเป็นปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดในด้านต่าง ๆ ทั่วโลกในรอบร้อยกว่าปีที่ผ่านมา แต่ก็จำกัดการพูดถึงเฉพาะนักปรัชญาที่ตีความด้วยปรากฏการณ์วิทยาอย่างชัดเจน

⁵ มาร์กซ์, นิทเช่ และฟรอยด์ นับเป็นผู้ปฏิวัติแนวคิดที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมโลกมากที่สุด ด้วยการศึกษาแบบถอนรากถอนโคนแนวคิดเดิมของสังคมตะวันตกในด้านสังคม การเมือง ปรัชญา และจิตวิทยา

วิเคราะห์ภาษา อำนาจ เพศ วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา⁶ ด้วยฐานคิดทางปรากฏการณ์วิทยาอย่างมีแชล ฟูโก, ฌ็อง-ฌัก แดร์ริดา มาจนถึงจูดีธ บัตเลอร์⁷ และนักปรัชญาเอ็กซิสเทนเชียลิสต์และโพสต์โมเดิร์นสายต่าง ๆ ถ้าได้ศึกษาและ “เสวนา” กับบรรดานักปรัชญาเหล่านี้⁸ ก็จะเข้าใจว่า พวกเขาได้พัฒนาวิธีวิทยาของตนเพื่อ “ตีความ” หรือ “เข้าใจ” ประเด็นต่าง ๆ ที่ตนเองสนใจนั้นอย่างไร ด้วยคำว่า “เข้าใจ” ในที่นี้มีความหมายเหมือนในภาษาเยอรมันว่า “verstehen” ที่มีความหมายลึกกว่าคำว่า “เข้าใจ” ในภาษาไทย (ที่อาจจะต้องเพิ่มคำว่า “เข้าถึง”) หรือลึกกว่าคำว่า understand ในภาษาอังกฤษ⁹ซึ่งจะนำไปสู่รายละเอียดของการตีความแบบปรากฏการณ์วิทยา

บทความนี้ เป็นการสรุปบทเรียนของผู้เขียนเองที่ได้ศึกษาปรัชญาตั้งแต่ปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก และได้ใช้แนวคิดปรากฏการณ์วิทยาในการวิจัยดุชนิพนธ์ที่เกี่ยวกับ “ปัญหาภาษาศาสนา” โดยได้ศึกษาแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ และ Ian Ramsey นักปรัชญาอังกฤษ เพื่อทำความเข้าใจตรรกะภาษาศาสนา พุทธศาสนาและศาสนาคริสต์ ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาทั้งสอง¹⁰

ทั้งนี้ ได้ใช้แนวคิดของลุดวิก วิตเกินสไตน์ เป็นหลักในการวิจัย และอาศัยแนวคิดของอีกหลายคนเป็นแนวคิดเสริม อย่าง มาร์ติน ไฮเดกเกอร์, ฮันส์-เกออร์ก กาดามเมอร์, ปอล รีเกอร์ และมิลร์เซอา เอเลียเด¹¹

⁶ ปรากฏการณ์วิทยาเป็นรากฐานใหม่ของปรัชญาในศตวรรษที่ 20 นำไปสู่การตีความหลากหลายรูปแบบในด้านต่าง ๆ ของชีวิตและสังคม ซึ่งได้ถูกส่งต่อมาจากยุคโรแมนติกมาถึงผู้นำทางความคิดที่ลงรายละเอียดในด้านต่าง ๆ ในยุคนี้

⁷ ปรากฏการณ์นิยมเกิดที่เยอรมัน หลังสงครามโลกครั้งที่สองได้แพร่ไปฝรั่งเศส แล้วไปอเมริกา นักปรัชญาเอ็กซิสเทนเชียลิสต์อย่างชาร์ลส์ โปสต์โมเดิร์นอย่างแดร์ริดา หลังโครงสร้างนิยมอย่างฟูโก และบัตเลอร์ก็ล้วนแต่ประยุกต์ปรัชญาปรากฏการณ์นิยมในเรื่องเสรีภาพ อำนาจ ภาษา เพศชายหญิง

⁸ การศึกษาปรัชญาไม่ใช่เพียงศึกษาประวัติปรัชญา หรือวิเคราะห์ข้อเขียนทางปรัชญา มาร์ติน ไฮเดกเกอร์บอกว่าต้องเสวนา ถกเถียงกับนักปรัชญา เขาทำเป็นตัวอย่างเมื่อเขียนงานเกี่ยวกับนักปรัชญากรีก เพลโต อริสโตเติล และหลายคนมาจนถึงนิตเช ซึ่งถือว่าเป็น “การตีความ” ของเขาที่เกิดจากการคิดแบบปรากฏการณ์นิยม ซึ่งจะเห็นคำอธิบายโดยกาดามเมอร์ ศิษย์คนหนึ่งของเขา ที่เป็นนักปรัชญาตีความแบบปรากฏการณ์นิยม

⁹ การใช้ภาษามีความสำคัญมากในปรัชญาทุกแขนง นักปรัชญาเยอรมันมักจะคิดค้นภาษาและให้ความหมายใหม่ อย่างคำว่า “verstehen” เป็นกุญแจเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์นิยมในแนวคิดของดิลเธอร์ ที่ไม่ใช่ “เข้าใจ” ในความหมายทั่วไป แต่ “เข้าถึง” โดยเข้าไปยืนอยู่จุดเดียวกับคนหรือสิ่งที่เราเห็น เราได้ยิน เราได้สัมผัส การเข้าใจแบบลึก ที่ได้จาก “การตีความ” ที่ทำให้เข้าถึงแก่น ลึกลงไปจากพื้นผิว

¹⁰ Seri Phongphit, The Problem of Religious Language, a Study of Buddhadasa Bhikkhu and Ian Ramsey as Models for a Mutual Understanding of Buddhism and Christianity, Munich 1978 ซึ่งต้องพิมพ์เป็นหนังสือส่งให้มหาวิทยาลัยต้นสังกัด 250 เล่ม ที่จะส่งให้ห้องสมุดมหาวิทยาลัยและสถาบันต่าง ๆ ทั่วประเทศเยอรมนี

¹¹ นักปรัชญา 6 คนนี้มีอิทธิพลอย่างสำคัญในการเข้าใจปัญหาภาษาศาสนา และช่วยให้ไปถึงการสรุปตีความในบทสุดท้ายของงานวิจัยวิทยานิพนธ์นี้

ในเวลาเดียวกัน บทความนี้รวมประสบการณ์การนำมาประยุกต์ในการเรียนรู้ต่อเนื่องของผู้เขียน การทำงานกับชุมชน และการพัฒนาสังคมท้องถิ่น ระดับชาติและสากล โดยเฉพาะ “การถอดรหัสภูมิปัญญา” ซึ่งก็คือการประยุกต์ศาสตร์แห่งการตีความทางปรากฏการณ์วิทยานั้นเอง¹²

รวมทั้งประสบการณ์การนำแนวคิดเหล่านี้ไปใช้ในการวิพากษ์สังคม การพัฒนาประเทศ พร้อมกับการเสนอแนวคิดแนวทางในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ให้เป็นรากฐานการพัฒนาประเทศ บนฐานคิดของการบูรณาการศักยภาพ และการผนึกพลังทุกภาคส่วน อันมาจากมโนทัศน์อย่าง อินทรีย์ องค์ापພ and และองค์รวม ที่โยงไปถึงปรากฏการณ์วิทยาด้วยเช่นเดียวกัน¹³

บทความนี้แบ่งออกเป็น 5 ส่วนที่สัมพันธ์เป็นพัฒนาการต่อเนื่อง คือ

ส่วนที่ 1 จากเพลโตถึงเดการ์ต พัฒนาการของแนวคิดว่าด้วยความเป็นจริงและสิ่งที่ปรากฏ การรับรู้

ส่วนที่ 2 รอยต่อจากประเพณีเดิมไปสู่ยุคใหม่โดยโรแมนติคนิยม ชไลเออร์มาเคอร์ และดิลเธย์

ส่วนที่ 3 ปรากฏการณ์วิทยา โดยเอดมุนด์ ฮุสเซิลและมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ ฐานคิดใหม่ของปรัชญาในศตวรรษที่ 20 และส่วนที่ 4 คือ ศาสตร์แห่งการตีความ

ส่วนที่ 5 การประยุกต์แนวคิดเหล่านี้กับสังคมไทยจากประสบการณ์ของผู้เขียน

จากเพลโตถึงเดการ์ต

ในหนังสือ “ปรัชญาคืออะไร” (Was ist das die Philosophie ?)¹⁴ มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ บอกว่า ถ้าอยากเข้าใจโลกปัจจุบัน ต้องกลับไปศึกษาสังคมกรีกเมื่อ 2,500 ปีก่อน เพราะโลกได้เปลี่ยนอย่างถึงรากโคนเมื่อคนเริ่มคิดเป็นปรัชญา เขาพูดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมกรีกยุคนั้นที่คนเริ่มตั้งคำถามว่า ถ้าโลกไม่ได้เป็นมาเป็นอย่างที่เชื่อกันมาตามที่ประเพณีสอนทางตำนานหรือเทพปกรณัมว่า เทพเจ้าคือผู้กำหนดทุกอย่าง เราจะหาคำตอบอื่นที่มาจากเหตุผลและจากธรรมชาติได้หรือไม่

สิ่งที่เป็นความพิศวงของนักปราชญ์กรีกยุคนั้น คือ สรรพสิ่งในโลกสัมพันธ์กันเป็นหนึ่งได้อย่างไร “หนึ่งเป็นทุกสิ่ง ทุกสิ่งเป็นหนึ่ง” ไฮเดกเกอร์ใช้วิธีวิเคราะห์ภาษาเพื่อหาคำตอบ เขาวิเคราะห์คำว่า “philosophy” แบบลึกลงไปจากพื้นผิวที่คนทั่วไปเข้าใจและแปลง่าย ๆ ว่า “รักความรู้” (philein รัก sophia ความรู้) เขาแยกลงไปให้เห็นว่า “ความรู้” ที่ว่านั้นไม่ใช่ความรู้ทั่วไป แต่เป็น “การรู้แจ้งในเอกภาพของสรรพสิ่ง” ที่เป็น “เอกภาพ”

¹² เสรี พงศ์พิศ ค้นสู่รากเหง้า สำนักพิมพ์เทียนวรรณ กรุงเทพฯ 2529; และ Seri Phongphit (ed.) Back to the Roots, 1987

¹³ เสรี พงศ์พิศ ร้อยคำที่ควรรู้ สำนักพิมพ์พลังปัญญา กรุงเทพฯ 2548

¹⁴ Heidegger Martin, Was ist das die Philosophie ?, 6,Auflage 1976, Verlag Guenter Neske Pfullingen 1956 แปลและเรียบเรียง เสรี พงศ์พิศ “ปรัชญาคืออะไร” สาขาวิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2523

ด้วยวิธีวิเคราะห์เช่นนี้ เราจึงเข้าใจคำตอบต่าง ๆ ของนักปรัชญากรีกที่บอกว่า สิ่งที่ทำให้ทุกอย่างเป็นอย่างหนึ่งคือ น้ำ บ้าง ดิน น้ำ ลม ไฟ บ้าง หรือ อะตอม คำตอบของเดโมครีตัส บิดาของวัตถุนิยม หรือ ความคิด (idea) คำตอบของเพลโต แนวจิตนิยม ที่เป็นแกนหลักคิดของสังคมตะวันตกตลอดมา

แนวคิดของเพลโตสำคัญจนอัลเฟรด นอร์ท ไวท์เฮด (1861-1947) นักปรัชญาอังกฤษบอกว่า เพลโตพูดอธิบายทุกอย่างหมดแล้ว ต่อมาเป็นเพียงเชิงอรรถปรัชญาของเขาเท่านั้น ซึ่งคงไม่จริงนัก เพราะพัฒนาการทางปรัชญามีลักษณะวิภาษวิธี มีการโต้แย้งและมีข้อสรุปใหม่ที่แตกต่างไปจากแนวคิดของเพลโต แล้วถูกเปลี่ยนแปลง “หน้ามือเป็นหลังมือ” โดยไฮเดกเกอร์¹⁵

อย่างไรก็ดี ไฮเดกเกอร์ก็ได้ทิ้งเพลโต หรือสร้างอะไรใหม่หมด กลับไปหาเพลโตและปรัชญากรีกแบบ “คืนสู่รากเหง้า” ทางความคิด เพื่อเป็นฐานให้พัฒนาทางเลือกใหม่ ซึ่งหากศึกษาแนวคิดของไฮเดกเกอร์ก็จะพบเส้นทางนี้อย่างชัดเจน เพราะแนวคิดของเขา คือคำถามคำตอบชุดเดียว (pattern) กับนักปรัชญากรีก แต่วิธีคิดต่างกัน ไม่ใช่จิตนิยม แต่เป็นปรากฏการณ์วิทยา

การเปรียบเทียบเรื่องถ้ำของเพลโต¹⁶ ทำให้เหตุผลนิยมเฟื่องฟูตลอดมา ทำให้เรารู้จักแต่ “เงา” หรือ “ตัวแทน” ของความเป็นจริงเหมือนคนอยู่ในถ้ำ ยืนหันหลังให้แสงที่ส่องเข้ามาทางปากถ้ำ มองไปในถ้ำก็เห็นแต่เงาของสิ่งที่อยู่ข้างนอก ไม่ได้ออกไปเห็นความเป็นจริง จึงมีภาพที่ไม่สมบูรณ์ เพราะประสาทสัมผัสสร้างภาพแทนสิ่งที่จริง สิ่งที่เราเห็นจึงเป็นเพียง “ตัวแทน” เป็นแนวคิดว่าด้วยจิตสำนึกสร้างตัวแทน ที่แยก “กาย-จิต” ที่ได้พัฒนามาถึงจุดสูงสุดที่เดการ์ต นักปรัชญาฝรั่งเศส

โดยสรุป คือ คนเข้าถึงความจริงที่เป็นภววิสัยไม่ได้ (objective truth) เข้าถึงได้แต่ “ตัวแทน” เท่านั้น คนจึงเหมือน “ถูกขัง” อยู่ในถ้ำของ “สิ่งที่ปรากฏ” (appearances) ทำให้เราเห็นแต่ก๊อปปี้แล้ว ๆ ของความเป็นจริงที่เป็นภววิสัย (objective truth) ซึ่งจะเกิดการคิดกลับกันในปรากฏการณ์วิทยาต่อไป

ปรัชญาตะวันตกมีพัฒนาการที่ค่อย ๆ เกิดขึ้น นับแต่ยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ที่คนเริ่มหาทางเลือกใหม่จากที่ประเพณีวัฒนธรรมเก่าแก่ได้สอนไว้ ครั้งก่อนเป็นเทพปกรณัมและตำนานกรีก ครั้นนี้เป็นศาสนาคริสต์ ประเพณียิวคริสเตียนที่ครอบงำความคิดคนมาเกือบ 1,500 ปี ที่มีพระคัมภีร์ไบเบิล ที่ชาวคริสต์เชื่อว่า เป็นความจริงสูงสุดที่พระเจ้าทรงเปิดเผย (divine revelation)

การปฏิรูปการศึกษาในปลายยุคกลาง การเกิดขึ้นของมหาวิทยาลัยตั้งแต่ศตวรรษที่ 12 ทำให้เกิดความคิดทฤษฎีใหม่จาก “เจ้าสำนัก” ใหม่ (doctor) อันเป็นที่มาของการค้นพบและนวัตกรรม อย่างการปฏิวัติการพิมพ์ การเดินทางเพื่อค้นหาโลกใหม่ การค้นพบทางดาราศาสตร์ว่าดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางระบบสุริยะ โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ เริ่มจากโคเปอร์นิคัส และมาถึงจุดแตกหักกับศาสนจักรโดยกาลิเลโอ

¹⁵ Heidegger Martin, Being and Time, Harper & Row Edition, 1962 reprint 2019 แปลจาก Sein und Zeit ผลงานปี 1927 ของไฮเดกเกอร์ที่ได้รับการยอมรับว่ามีอิทธิพลมากที่สุดในศตวรรษที่ 20 ที่เปลี่ยนวิธีคิดทางปรัชญาตะวันตกคล้ายกับที่ไอน์สไตน์เปลี่ยนกระบวนทัศน์คลาสสิกของนิวตันและวิทยาศาสตร์.

¹⁶ การเปรียบเทียบเรื่องถ้ำของเพลโตอยู่ในหนังสือเล่มที่ 7 ของ “รีพับลิก” แปลเป็นไทยโดยเวธัส โพธารามิก กรุงเทพฯ 2557

โลกทัศน์ใหม่ในยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม คือการเปลี่ยนจุดโฟกัสจากพระเจ้ามาเป็นมนุษย์ และมนุษย์ที่เป็นอิสระ มีเสรีภาพ ที่กำหนดชีวิตของตนเองได้ ไม่ใช่ให้ศาสนจักรหรือรัฐเป็นผู้กำหนด สร้างระบบคุณค่าต่าง ๆ อย่างสำเร็จรูปมาครอบงำผู้คน

ด้านหนึ่ง คือ การฟื้นฟูปรัชญา การมองโลกมองชีวิตแบบที่นักปราชญ์กรีกได้พยายามค้นหาและพัฒนาขึ้นมา อีกด้านหนึ่งเป็นการสร้างคุณค่าใหม่ สร้างกรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดความงาม ศิลปะ จุดเริ่มต้นของศิลปกรรมที่คล้ายกรีก ดังเห็นได้จากสถาปัตยกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ เป็นการตีความร่างกายของคนไม่ใช่สิ่งชั่วร้ายที่เป็นอันตรายต่อจิตและวิญญาณ จึงต้องทรมานร่างกายให้ยอมสยบ เหมือนที่นักพรตนักบวชพยายามการบด้วยการเขียนตีตัวเองและทรมานตนด้วยวิธีการต่าง ๆ

โลกที่คนยุคเกิดใหม่มองเห็น คือ โลกของความงาม คนจึงถูกวาด ถูกแกะสลักออกมาอย่างสวยงาม ไม่ปกปิดอวัยวะเพศ ที่ศาสนาสื่อว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย สัญลักษณ์ของกิเลส ตัณหา ความบาป เป็น “ตาบู่” (tabu) เรื่องต้องห้าม ทำให้บรรดาสถาปนิก จิตรกร และนักเรียนแพทยศาสตร์สามารถทำการวิจัยร่างกายคนโดยการผ่าศพ ซึ่งก่อนหน้านี้เป็นเรื่องต้องห้าม ทำให้ผลงานของเหล่าศิลปินในยุคเกิดใหม่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด เห็นกล้ามเนื้อเป็นมัด เห็นเส้นเลือดใหญ่ตามอวัยวะแขนขา หน้าตามีชีวิต

คนในยุคเกิดใหม่จึงไม่ใช่คนที่ศาสนาได้ “วาดไว้” ให้คนเชื่อและ “เข้าใจ” ไม่ใช่ “ตัวแทน” หรือ “เงา” ของความเป็นจริง แต่เป็น “ของจริง” ที่มาจากการศึกษากายวิภาค และพยายามสะท้อนภาพจริงที่ได้พบ คน ธรรมชาติ และสิ่งที่สะท้อนในจิตรกรรมจึงเป็นภาพ “สามมิติ” ที่มีชีวิต ไม่ใช่แบนราบสองมิติแบบเดิมในทางสังคม ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่สุดครั้งหนึ่ง เมื่อมีคนกล้าลุกขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์คำสอนและการกระทำของศาสนจักร โดยมีผู้นำสำคัญ คือ มาร์ติน ลูเธอร์ (1483-1546)¹⁷ ชาวเยอรมัน ผู้เคยเป็นพระนักบวช คณะเอกุสตีเนียนที่เคร่งครัดในการปฏิบัติตน โดยเฉพาะการควบคุมร่างกาย เพื่อไม่ให้กิเลสตัณหากำเริบเติบโตเป็นอันตราย

มาร์ติน ลูเธอร์เดินทางไปแสวงบุญที่กรุงโรม พบเห็นพฤติกรรม “การขายบุญ” ของผู้นำศาสนจักร อ้างว่าเพื่อให้ผู้คนได้ “ไถ่บาป” ตั้งแต่ในชาตินี้ เมื่อตายไปจะได้ไม่ต้องไปชดใช้หรือทรมานอีก¹⁸ ซึ่งแม้มีเป้าหมายที่ต้องการนำปัจจัยไปสร้างโบสถ์วิหาร แต่วิธีการไม่ถูกต้อง เพราะการตีความที่ผิด

¹⁷ มาร์ติน ลูเธอร์ ได้ประท้วงศาสนจักรคาทอลิก แล้วแยกออกไปก่อตั้งนิกายโปรเตสแตนต์ ที่มีชื่อว่า ลูเธอรัน หรือที่เยอรมันเรียกว่า Evangelisch (Evangelical) จุดเริ่มต้นของการแยกเป็นนิกายอื่น ๆ ในยุโรปและอเมริกา

¹⁸ ความเชื่อเรื่อง indulgences ที่คาทอลิกแปลว่า พระคุณการุณย์ คือเชื่อว่า พระเจ้าจะทรงยกบาปให้เมื่อตายไปจะได้ไม่ต้องไปรับโทษที่ไฟชำระ (Purgatory) ซึ่งขณะนั้นมีการตีความว่า ถ้าทำบุญ โดยเฉพาะการบริจาคเงินเพื่อสร้างโบสถ์วิหารจะได้รับพระคุณการุณย์บริบูรณ์

มาร์ติน ลูเธอร์ เป็นอาจารย์สอนเทวศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยวิตเทนเบิร์ก เขาเขียนแนวคิดทฤษฎีที่เป็นคำประท้วง 95 ข้อ¹⁹ ไปติดไว้ที่ประตูโบสถ์ของเมือง นำไปสู่วิกฤติศาสนาครั้งใหญ่ ถูกสอบสวนจากศาสนจักร และผู้นำจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์²⁰ แล้วถูกขับออกจากศาสนจักร (excommunication) และถูกถือว่าเป็นคนนอกกฎหมายทางโลก (outlaw) อีกด้วย

นั่นคือที่มาของการแยกออกเป็นนิกายโปรเตสแตนต์ เมื่อมาร์ติน ลูเธอร์ ไปพึ่งเจ้าผู้ครองรัฐที่ไม่ได้อยู่หรือไม่อยากอยู่ใต้อำนาจของจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งนำโดยพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 5 ที่ขยายอำนาจไปทั่ว “ยุโรป” รัฐที่ปกป้องมาร์ติน ลูเธอร์ ทั้งผู้นำและประชากร จึงรับแนวคิดที่เป็นขอบเขตของลูเธอร์ ซึ่งได้แปลพระคัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาเยอรมัน และเผยแพร่แนวคิดใหม่และพระคัมภีร์ไปทั่ว เพราะมีการปฏิวัติการพิมพ์ ทำให้คนเริ่มเรียนเขียนอ่าน และเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร รวมไปถึงหนังสือศักดิ์สิทธิ์ที่ก่อนหน้านี้คนยากและผู้ที่เท่านั้นที่อ่านได้

แนวคิดทางเทวศาสตร์ของมาร์ติน ลูเธอร์ ปลดปล่อยผู้คนจากคำอธิบายหรือการตีความแบบเดิมของศาสนจักรโรมันคาทอลิก ซึ่งสร้าง “ตัวแทน” ขึ้นมามากมาย ตัวแทนทางความคิด ตัวแทนบุคคล บรรดานักบุญทั้งหลาย ทำให้เกิดพิธีกรรม รูปเคารพ และศิลปะต่าง ๆ ประดับประดาในโบสถ์วิหาร ซึ่งบรรดาชาวคริสต์นิกายลูเธอรัน (และต่อมาโปรเตสแตนต์นิกายอื่น ๆ) นำออกจากโบสถ์และสถานที่ต่าง ๆ เกือบหมด เหลือแต่พระคัมภีร์ไบเบิลบนแท่นบูชา ที่ประกอบพิธีกรรมรำลึกถึงงานเลี้ยงครั้งสุดท้ายของพระเยซู ซึ่งได้ถูกตีความและได้ความหมายใหม่เช่นเดียวกัน

มาร์ติน ลูเธอร์ ทำให้ศาสนิกสัมพันธ์กับพระเจ้าโดยตรงไม่ต้องผ่าน “คนกลาง” (นักบวช ผู้นำศาสนา) ที่อ้างตนเป็นตัวแทนของพระเจ้า เขาให้คนสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณโดยตรงกับพระเจ้าทางพระคัมภีร์ไบเบิล ศาสน์แห่งการตีความก่อตัวขึ้นมาในศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ เริ่มจากการตีความพระคัมภีร์ไบเบิล ที่เรียกว่า Exegesis โดยพยายามหาคำอธิบายด้วยวิชาการทางโลก เครื่องมือในการวิเคราะห์ “นอกศาสนา” (secularized) ใช้ “ความรู้-เหตุผล” แทน “ความเชื่อ-ศรัทธา” มาช่วยให้เข้าใจ เพื่อจะได้ไม่เข้าใจทุกอย่าง “ตามตัวอักษร” โดยไม่พิจารณา “บริบท” ทางสังคมในยุคที่มีการเขียนพระคัมภีร์²¹

¹⁹ ใจความสำคัญของข้อประท้วงของมาร์ติน ลูเธอร์ ที่เรียกว่า ทฤษฎีทั้ง 95 เป็นคำโต้แย้งคำสอนของพระศาสนจักรคาทอลิก ในยุคนั้นโดยเฉพาะเรื่อง “พระคุณการุณย์” (indulgences) และเรื่องอื่น โดยลูเธอร์เห็นว่า พระคัมภีร์ไบเบิลเท่านั้นเป็นความจริงอันศักดิ์สิทธิ์ และคนเราจะรอดได้ด้วยเชื่อในพระเมตตาของพระเจ้า ไม่ใช่ด้วยการกระทำความดีหรือทำบุญ

²⁰ จักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ (The Holy Roman Empire) เป็นการเรียก “ยุโรป” นับแต่ศตวรรษที่ 8-9 ที่ยังไม่มี “ประเทศ” แต่เป็นแว่น เป็นนครรัฐ ที่มีศาสนาคริสต์เป็นตัวเชื่อมให้อยู่ได้ การนำทางธรรมของพระสันตะปาปา ส่วนทางโลกก็เริ่มจากพระเจ้าชาร์เลอมาญของ “ฝรั่งเศส” ซึ่งได้ขยายอำนาจไปกว้างไกล จากนั้นก็ยังเรียกกันด้วยนามนี้ภายใต้การนำของบรรดากษัตริย์ผู้นำที่มีอิทธิพลอำนาจไปทั่วยุโรปของราชวงศ์ฮับส์บูร์กของ “ออสเตรีย” หรือพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 5 ของ “สเปน” ชื่อดังกล่าวจบลงพร้อมกับการสิ้นอำนาจของราชวงศ์ฮับส์บูร์กในปี 1918 หลังสงครามโลกครั้งที่ 1

²¹ บริบท ยุคการเขียนพระคัมภีร์ไบเบิล เขียนเมื่อไร ก็เล่ม ใครเขียน

ศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) ยุคใหม่จึงเกิดจากวงการศาสนา ก่อนจะขยายออกมาสู่วงการปรัชญาภายนอก โดยชไลเออร์มาเคอร์ (1768-1834) และดิลเธย์ (1833-1911) แต่ผ่านแนวคิดที่ค่อนข้างสำคัญของคานท์ (1724-1804) และเฮเกล (1770-1831)

แต่ก่อนนั้นคงต้องจะพูดถึง เรอเน เดการ์ต (1596-1650) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส เจ้าของวาทะที่เป็นเอกลักษณ์ “ฉันคิดฉันจึงเป็น” (I think therefore I am) แยกแยะระหว่างความเป็นจริง (ที่แท้จริง) กับประสบการณ์ส่วนบุคคลของความเป็นจริง เขาบอกว่า ความเป็นจริงภายนอกเข้าใจได้ด้วยเหตุผล ด้วยกระบวนการรับรู้ (cognitive process) แบบนิรนัย (deduction) อันเป็นวิธีการทางคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่ใช้สัจพจน์ (axiom) หลักการที่เป็นที่ยอมรับ ความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์ ที่เป็นสูตรหรือสมการ

เดการ์ตผสมผสานนิวตัน (1642-1726) ด้วยค่าประสาธน์สัมผัสและอารมณ์ (emotion) โดยถือว่าบิดเบือนกระบวนการนี้ เพราะอาจหลอกเราได้ จึงมองเป็นรูปแบบขั้นต่ำของประสบการณ์ นี่คือการยืนยันของเดการ์ตต่อนิยามของอริสโตเติลที่ว่า “คนคือสัตว์ที่มีเหตุผล” ยกให้เหตุผลสำคัญที่สุด โดยมองข้ามส่วนประกอบอื่น ๆ

เดการ์ตและนิวตันมองโลกเป็นเครื่องจักรใหญ่ กลไกที่พระเจ้าสร้างมาอย่างสมบูรณ์แล้ว เรามีหน้าที่ใช้ความรู้ สติปัญญา ใช้เหตุผล เพื่อเข้าใจการทำงานของโลกและจักรวาลนี้

จากโรแมนติกนิยมสู่ศาสตร์แห่งการตีความ

ความรุ่งเรืองของเหตุผลนิยมนำไปสู่ปฏิกิริยาของนักคิด นักปรัชญา และศิลปินวรรณกรรมที่เห็นว่า การลดทอนทุกอย่างของคนลงไปเพียง “เหตุผล” นั้น ทำให้คนกลายเป็น “สัตว์ที่มีเหตุผล” จริง ๆ ทั้ง ๆ ที่คนไม่ใช่สัตว์ แต่มีอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด จิตวิญญาณ ญาณทัศนะ มีหัวใจที่เหตุผลก็อธิบายไม่ได้ มีคนอย่างปัสกาล คนร่วมสมัยกับเดการ์ต ที่ไม่เห็นด้วยกับ “เหตุผลนิยม” เขาบอกว่า “หัวใจมีเหตุผล ที่สมองของเราไม่รู้จักร” และ “ขอบฟ้ามีได้ยู่ที่สุดสายตา แต่อยู่ทุกอย่างก้าวที่เราเดิน”²²

ความจริง โรแมนติกนิยม (Romanticism) น่าจะมีต้นกำเนิดจากปรัชญาของเดการ์ตที่บอกว่า ความเป็นจริงไม่ใช่สิ่งที่อยู่ภายนอก แต่คือตัวเรา สิ่งที่อยู่ภายในตัวเรากำหนดภายนอก “ฉันคิด จึงเป็นฉัน” แต่นั่นก็เป็นเพียงจุดเริ่มต้น โรแมนติกนิยมปรับ “ฉันคิด จึงเป็นฉัน” มาเป็น “ฉันรู้สึก จึงเป็นฉัน” (I feel therefore I am)

²² ปัสกาล (1623-1662) เป็นนักปรัชญา นักคณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ อยู่ร่วมสมัยกับเดการ์ต แต่คิดต่าง เขาคิดเป็น “องค์รวม” เดการ์ตคิดแบบแยกส่วน ลดทอน กลไก นักปรัชญาฝรั่งเศสคนละชั่ว หนังสือ Pense'es ของเขา เป็นข้อคิดคำนึงสำคัญของเขา ที่ยังแพร่หลายจนถึงทุกวันนี้ เป็นข้อความสั้น ๆ อ่านง่าย คนยุโรปมักมีไว้ที่โต๊ะหัวเตียง อ่านก่อนนอน

การนิยามว่า “คนเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล” ของอริสโตเติล และพัฒนาไปถึงเหตุผลนิยมสูงสุด (absolute rationalism) ที่เดการ์ต ได้เปลี่ยนไปสู่โรแมนติคนิยม ทำให้คนกลับไปสู่ “ธรรมชาติ” ดั้งเดิมที่รอบด้านของตนเอง ที่มีอารมณ์ ความรู้สึก ญาณทัศนะ ความใฝ่ฝัน จินตนาการ และไฟปรารถนา ที่ไม่ได้ถูกกดทับไว้

ยุคโรแมนติกให้ความสำคัญกับ “ความรู้สึก” (sensation, feeling) ของคนมากกว่าการเน้นเรื่องเหตุผลเหมือนในยุคเรืองปัญญา (Enlightenment) ก่อนหน้านั้น และคำที่น่าจะเป็นคำหลักหรือสัญลักษณ์ของงานศิลปะ บทกวี วรรณกรรมต่าง ๆ ในยุคนี้ คือ “ไฟปรารถนา” (passion) หรือความปรารถนาอันร้อนแรง

คำว่า “โรแมนติก” เกี่ยวกับแนวคิด โลกทัศน์ชีวิตทัศน์ ระบบคุณค่าใหม่ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการปฏิวัติต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ตะวันตกที่ส่งต่อจิตวิญญาณใหม่แพร่หลายไปทั่วโลกในระยะ 250 ปีที่ผ่านมา ในด้านศิลปะ ดนตรี กวี นวนิยาย และปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและวิถีคิดของผู้คนอย่างสำคัญ

นี่คือยุคแนวคิดใหม่ กระบวนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ความรัก เพศ เด็ก สตรี เงิน งาน ยุคที่มองว่า ความทันสมัยทำให้คนแปลกแยก (alienated) ยุคของการกลับไปหาธรรมชาติ (back to nature) กลับไปหาคุณค่าดั้งเดิมในยุคกลาง (back to the roots) ศิลปะโกธิค กลับไปหาภูมิปัญญาท้องถิ่น นิทานพื้นบ้าน แรงบันดาลใจจากเชคสเปียร์ ซึ่งเกิดก่อนยุคนี้กว่าร้อยปี แต่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อบทกวีและวิถีคิดของยุคโรแมนติก ทั้งในอังกฤษ เยอรมนี และฝรั่งเศส

ศิลปินยุคโรแมนติกใช้อารมณ์ความรู้สึกเพื่อเข้าใจโลก²³ ไม่ใช่วิทยาศาสตร์หรือเหตุผล เป็นศิลปะสมัยใหม่ของยุคนั้นที่ปฏิเสธศิลปะแบบเดิม เพราะเบื้องหลังแนวคิด คือ เสรีภาพ เป็นยุคของการปฏิวัติทุกด้าน รวมทั้งวัฒนธรรม ศิลปินจึงแสวงหาเสรีภาพผ่านทางจินตนาการ ทางญาณทัศนะมากกว่าทางการคิดคำนวณทางความรู้สึกมากกว่าทางการใช้เหตุผล

ศิลปินในยุคโรแมนติกเป็นนักปรัชญาด้วย สะท้อนธรรมชาติของมนุษย์ ความรู้สึกนึกคิด ความกลัว ความหวัง สะท้อนจิตวิญญาณเสรี เป็นเสียงเรียกแห่งกาลเวลา เป็นนักจิตวิทยา กวี นักสำรวจสืบค้น เป็นประกาศที่บอกถึงความยินดีมีความสุขและความทุกข์ที่น่าสะพรึงกลัวได้ทั้งสองชั่ว

พวกเขาเป็นนักเล่าเรื่องด้วยวิธีและภาษาของตนเอง เพื่อบอกว่า นี่คือการหวัง ความฝันของฉัน นี่คือการพนันและความกลัวของฉัน อดีตที่เคารพและอนาคตที่หวัง นี่คือการเชื่อของฉัน ความทุกข์ของฉัน นี่คือการเวลาและยุคของฉัน นี่คือการฉัน นี่คือการโลกของฉัน ความรู้สึก ความสุข ความทุกข์ ความฝัน ความใฝ่ฝัน

สัจจะแห่งจินตนาการ คือ อะไรที่เราจินตนาการเห็นความงามก็เป็นความจริง ความงาม ธรรมชาติ จินตนาการ ล้วนสัมพันธ์กับสิ่งที่เปิดเผยออกมาในโลก

²³ อย่าง Caspar David Friedrich จิตรกรชาวเยอรมัน เขียนภาพของชายจากด้านหลังที่ยืนอยู่บนเขาสูงคนเดียว ภาพนี้ถือเป็นสัญลักษณ์ของศิลปินยุคโรแมนติกเยอรมัน มีความหมายว่า บุคคลผู้นั้นยืนมองไปในทะเลหมอก มองไปในอนาคตอันมีอาจหยั่งรู้ ให้ความรู้สึกโดดเดี่ยวท่ามกลางขุนเขาและความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ เขาบอกว่า “ศิลปินวาดภาพไม่ใช่ให้เห็นข้างหน้า แต่ที่เห็นข้างในเขา”

นอกจากคำว่า “ไฟปรารถนา” (passion) ในวรรณกรรม คำหลักของปรัชญาคือ “จิตสำนึก” (consciousness) โรแมนติคนิยมนับเป็นขบวนการใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ ที่เปลี่ยนแปลงชีวิตและความคิดของโลก เป็นการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก เป็นขบวนการทางความคิด (movement of idea) ความคิดเรื่องการปฏิวัติสังคม ความคิดเรื่องชาตินิยม (nationalism) แนวคิดสุดโต่งเรื่องอนาธิปไตย หรือการไม่มีรัฐ ไม่มีอำนาจรัฐ อยู่อย่างเสรีกับธรรมชาติ

วรรณกรรมจำนวนมากพูดถึงสิทธิสตรี สิทธิของทาสที่ต้องได้รับอิสรภาพ รวมไปถึงสิทธิของสัตว์ ในลักษณะที่ไม่เคยมีมาก่อน อันเป็นการสร้างรากฐานให้ขบวนการสิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี สิทธิสัตว์ และการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ค่อย ๆ เติบโตในเวลาต่อมา

แนวคิดคำหลัก คือ ความเป็นบุคคล ความสำคัญของความรู้สึก ความเป็นปัจเจกที่ให้ความหมายแก่เสรีภาพ สุนทรียศาสตร์ ความงาม ความหมายใหม่ของจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ อัจฉริยะ การฆ่าตัวตาย การขบถ คนนอก เหล่านี้ถือว่าเป็น “ความคิดทันสมัย” (modern mind) ที่เกิดในขบวนการโรแมนติคทั้งสิ้น

แนวคิดหลักว่าด้วยสิทธิ ปัจเจกบุคคล เป็นศูนย์กลางของชีวิต สังคม การเมือง ศิลธรรม ทำให้อำนาจกษัตริย์ที่อ้างเทวสิทธิ์เพื่อให้ความชอบธรรมด้วยสิทธิอำนาจจากสวรรค์ บรรดาผู้นำในยุคโรแมนติคเห็นว่า คนเกิดมาพร้อมกับสิทธิตามธรรมชาติ และทุกคนเท่าเทียมกัน ความเป็นปัจเจก มีศักดิ์ศรี เป็นพลเมืองที่นำไปสู่การทำสัญญาประชาคม (social contract) และการปฏิวัติฝรั่งเศส

ชเลเกล (Friedrich Schlegel 1772-1829) กวีและนักปรัชญาเยอรมันบอกว่า โรแมนติคควรเป็นแนวทางชีวิตทั้งหมด ไม่เพียงแต่กับกวี วรรณกรรม ควรประยุกต์กับทุกอย่างที่เราารู้สึกสัมผัส กับครอบครัว การเมือง สิ่งก่อสร้าง การทำอาหาร ทุกอย่าง “โรแมนติค” ได้หมด ทำด้วย “หัวใจ” ด้วย “ไฟปรารถนา”

นักปราชญ์ในยุคโรแมนติคมองเห็นเอกภาพและความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติและสรรพสิ่ง จันสปีโนซา นักปรัชญาเยอรมันและเวิร์ดสเวิร์ท กวีอังกฤษ ถูกหาว่าเป็นพวกว่า “สรรพเทพ” (pantheist) เห็นว่าพระเจ้ามิได้ “อยู่เหนือ” แต่ “อยู่ใน” สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ ในโลก (immanent in the world)

โรแมนติคนิยมมองธรรมชาติด้วยทัศนะแบบโรแมนติค คนเป็นหนึ่งในธรรมชาติ รู้สึกสัมผัสธรรมชาติ แต่ในเวลาเดียวกันก็พูดถึงอุตรภาวะ อีกมิติหนึ่งของความเป็นจริง ซึ่งไม่ได้แปลว่าอยู่เหนือธรรมชาติ แต่เป็นสภาวะทางจิตใจที่ก้าวข้ามสิ่งที่สัมผัสได้ ยกระดับจิตใจของคนขึ้นไป ก้าวข้ามความเป็นจริงสัมผัสได้

ความเป็นปัจเจก ประสบการณ์ของปัจเจก ยกย่องสิ่งที่บุคคลทำได้ด้วยศักยภาพ จินตนาการ พลังสร้างสรรค์ ความเป็นปัจเจกมีสิทธิและศักดิ์ศรีที่ละเมิดมิได้

บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็น “ขบถ” ต่อวิถีคิดดั้งเดิม ซึ่งพยายามอธิบายทุกอย่างด้วยเหตุผล พวกเขาพบว่าคนไม่ได้มีเพียงเหตุผล ตรรกะที่ไม่ตอบสนองชีวิตของคน เป็นการครอบงำทำให้ไม่มีเสรีภาพมากกว่า แนวคิดของนักคิด นักเขียน กวี นักปรัชญายุคนี้จึงมีทั้ง “คืนสู่ธรรมชาติ” และ “คืนสู่รากเหง้า” มีลักษณะเป็นชาตินิยมและท้องถิ่นนิยมในเวลาเดียวกัน

ฟรีดริช ชไลเออร์มาเคอร์ (Friedrich Schleiermacher 1768-1834)²⁴ เป็นนักเทวศาสตร์ นักปรัชญา ที่ได้จัดวิญญาณของโรมันตีกนิมอย่างเต็มเปี่ยม และใช้ฐานคิดโรมันตีกนิมพัฒนาแนวคิดที่เป็น “เสรีนิยม” สู่วิทยาศาสตร์ยุคใหม่ และศาสตร์แห่งการตีความพระคัมภีร์ไบเบิล ปรัชญาและวรรณกรรม

สำหรับเขา ศาสนา คือ “จิตสำนึกพระเจ้า” (God consciousness) คือประสบการณ์พระเจ้า การพึ่งพาอันหาที่สุดมิได้ (absolute dependence) เขาต่อต้านปรัชญาเหตุผลนิยมที่ปฏิเสธศาสนาว่าไร้เหตุผล และแนวคิดจิตนิยมแบบค่านิยมที่มองศาสนาเป็นเพียงระบบศีลธรรม เขาพยายามเป็นคนกลางเพื่อเชื่อมระหว่างศาสนากับเหตุผลและโลกสมัยใหม่ที่เปลี่ยนไปแล้ว และไม่อาจรับกับ “ภาษาศาสนา” แบบโบราณทั้งหลายได้

ศาสนาสำหรับเขาเป็นประสบการณ์ทางญาณทัศนะ (intuitive experience) ที่สัมพันธ์กับเอกภาพ และอนันตภาพ เป็นประสบการณ์ที่เอกภาพ (universe) อุดรภาวะ (transcendence) และรหัสลับ (mysteries) กระทำต่อตัวเรา แต่ศาสนาจะรับเอารูปแบบทางสถาบันจากวัฒนธรรมต่าง ๆ เป็นประสบการณ์ที่แตกต่างในรูปของวิถีชีวิต จึงมีศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม พุทธศาสนา ศาสนาฮินดู ศาสนายิว และอื่น ๆ

ศาสนาเป็นประสบการณ์กับอนันตภาวะ กับพระเจ้า ไม่ใช่เน้นที่ข้อความเชื่อคำสอนอันศักดิ์สิทธิ์ เขาจึงไม่เชื่อว่าพระเยซูเป็นพระเจ้าและมนุษย์ในเวลาเดียวกัน แต่ก็ไม่ได้เลิกเชื่อในพระเยซูคริสต์ แต่เลิกเชื่อในคำสอนดั้งเดิมตามประเพณีที่เชื่อกัน โดยเขายังเห็นคุณค่าและความหมายของศาสนาในฐานะจิตสำนึกพระเจ้าในพระคริสต์ และคุณค่าประชาคมคริสต์ ที่สืบทอดและเป็นจิตสำนึกพระเจ้าแม้ไม่สมบูรณ์

พระเยซูสำหรับเขา คือ บุคคลที่สมบูรณ์แบบของจิตสำนึกพระเจ้า เขาไม่ได้บอกว่าเป็นพระเจ้า แต่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่มีจิตสำนึกพระเจ้า บาปสำหรับเขา คือ ความแปลกแยกจากพระเจ้า (alienation) การขาดจิตสำนึกพระเจ้า มนุษย์เกิดมามีบาปกำเนิด คือขาดจิตสำนึกพระเจ้า จึงมีชีวิตไปวัน ๆ โดยไม่ได้คิดถึงพระเจ้า

เขาบอกว่า เรากลับไปสู่จิตสำนึกพระเจ้าได้โดยกลับไปสู่ประชาคมคริสต์ ผ่านทางคำสอน ศีลศักดิ์สิทธิ์ และพระคัมภีร์ไบเบิล ซึ่งสำหรับเขาไม่ใช่ในฐานะการคล้อยของพระเจ้า แต่เป็นพยานแรกของจิตสำนึกพระเจ้า ในพระคริสต์ เป็นการบอกเล่าพยานของผู้ที่ได้เห็นได้ยินได้ฟังพระเยซู ถ้าเราอยากมีจิตสำนึกพระเจ้าก็ต้องกลับไปเหมือนกับบรรดาสาวกเพื่อจะได้มีประสบการณ์เดียวกัน จึงต้องอ่านพระคัมภีร์ไบเบิลด้วยความตั้งใจ

ชไลเออร์มาเคอร์เป็นนักเทวศาสตร์ นักปรัชญาก้าวหน้าที่ชาวคริสต์สายอนุรักษย์รับไม่ได้ เขาเองก็รับไม่ได้กับภาษาศาสนาโบราณ ที่สะท้อนวิธีคิดที่ “ไม่เป็นวิทยาศาสตร์-ไม่มีเหตุผล” จึงทำให้เขาพัฒนาวิธีการเข้าใจพระคัมภีร์ไบเบิลใหม่ ซึ่งก็คือ “ศาสตร์แห่งการตีความ” (hermeneutics) นั่นเอง

เบื้องต้นคือการตีความพระศาสนจักร ซึ่งไม่ใช่เรื่องอำนาจ แต่คือการสืบทอดจิตสำนึกพระเจ้า เขาไม่เชื่อในคำอธิบายว่าพระเจ้าเป็นพระตรีเอกภาพ (Trinity) หรือ “สามพระองค์เป็นพระเจ้าองค์เดียว” แต่เชื่อใน

²⁴ On Religion: Speeches to its Cultured Despisers, Cambridge University Press 1996

สารัตถะอันศักดิ์สิทธิ์ (divine essence) ในพระศาสนจักรโดยจิตวิญญาณส่วนรวม (common spirit) เขาให้ความหมายใหม่เรื่องพระตรีเอกภาพใหม่ว่า คือ พระเจ้าในสวรรค์ ในพระเยซูคริสต์ ในพระศาสนจักร

เขาเห็นว่า พระเยซูคริสต์มีความเป็นมนุษย์และพระเจ้าที่รวมเป็นหนึ่งเดียวเพราะมีจิตสำนึกพระเจ้าอย่างสมบูรณ์ ทรงตั้งประชาคม คือ พระศาสนจักร ทำให้คนเข้าถึงจิตสำนึกพระเจ้าของพระเยซู พลังอำนาจของจิตสำนึกของพระเยซู “ไถ่บาป” บรรดาสาวกและบรรดาศาสนิก ไม่ใช่เพราะตายบนไม้กางเขนที่เขาไม่เชื่อ แต่เพราะทำให้สาวกและคนที่เชื่อในพระองค์เปลี่ยนไปในทางที่ดี คือมีจิตสำนึกพระเจ้าด้วย

ชไลเออร์มาเคอร์ได้รับการยอมรับว่าเป็น “บิดาของการตีความ” โดยเริ่มจากพระคัมภีร์ไบเบิล โดยตั้งคำถามว่า ข้อความต่าง ๆ หมายถึงอะไรตั้งแต่มีการเขียนขึ้น เขียนขึ้นมาทำไม อย่างไร สำหรับใคร คนเขียนคิดอย่างไรตอนที่เขียน²⁵

เขาเสนอวิธีการหรือเครื่องมือในการตีความ 2 อย่าง คือ การตีความไวยากรณ์ และการตีความทางเทคนิค หรือทางจิตวิทยา อย่างแรกต้องเข้าใจภาษา คำ ประโยคอย่างถ่องแท้ โดยเฉพาะภาษากรีก ภาษาละตินอันเป็นภาษาดั้งเดิมของพระคัมภีร์ไบเบิล อย่างที่สอง คือเข้าใจจิตวิทยาของผู้เขียน สไตล์การเขียน

ศาสตร์แห่งการตีความได้มีการขยายความต่อมาถึงการศึกษาโดยการไปทำความเข้าใจกับ “บริบท” ทางสังคมวัฒนธรรม โลกทัศน์ชีวิตทัศน์ของผู้เขียนและผู้รับ ของสังคมในยุคนั้นที่มีการเขียนหนังสือเหล่านั้น ซึ่งพัฒนาเป็นวิชาการวิพากษ์ทางประวัติศาสตร์ (Historical criticism) ศึกษาประวัติศาสตร์ ความเข้าใจโลก-ชีวิต ภูมิหลังของการเขียน เนื้อเรื่องต่าง ๆ

วิลเฮล์ม ดิลเธย์ (Wilhelm Dilthey 1833-1911)²⁶ นักปรัชญาเยอรมันเห็นว่า มนุษยศาสตร์ คือ การตีความเพื่อเข้าใจความหมายของข้อความ หนังสือ ภาพ กิจกรรม หน้าที่หลักของนักประวัติศาสตร์ คือ การ “เข้าใจ-เข้าถึง” (verstehen) ความคิดของ “ผู้เล่า” ในประวัติศาสตร์ จะได้ว่า กิจกรรมและงานของพวกเขาหมายความว่าอะไรสำหรับพวกเขา

เขาเห็นว่า วิธีการทางมนุษยศาสตร์แตกต่างจากวิทยาศาสตร์ ต้องการศึกษาลึกลงที่เป็น “Erlebnis”²⁷ ประสบการณ์ หรือประสบการณ์ที่สำนึก (conscious experience) มนุษยศาสตร์ศึกษาว่าคนเราคิด รู้สึก ต้องการอะไร เป็นคนที่มีชีวิตอยู่ในเวลาหนึ่ง สังคมหนึ่ง เขียนหนังสือเล่มหนึ่ง วาดภาพภาพหนึ่ง

²⁵ พระคัมภีร์ไบเบิลประกอบด้วยหนังสือเล่มเล็กกว่า 60 เล่ม ศาสนาคริสต์แต่ละนิกายนับถือจำนวนต่างกัน

²⁶ ปรัชญาของดิลเธย์ได้รับความสนใจอย่างมากที่อเมริกา มีการแปลผลงานสำคัญของเขารวมเป็น 6 เล่ม โดยมหาวิทยาลัย 프린ซ์ตัน: Wilhelm Dilthey, Selected Works, vol.1-6, Princeton University Press; นอกจากนี้ ยังมีผลงานที่น่าสนใจของเขา The Essence of Philosophy, Hassell Street Press 2021; Philosophy of Existence: Introduction to Weltanschauungslehre, Hassell Street Press 2021;

²⁷ ภาษาเยอรมันมี 2 คำ Erlebnis และ Erfahrung ที่แปลเป็นภาษาอังกฤษคำเดียว คือ experience แปลเป็นไทยว่า ประสบการณ์ คำว่า Erlebnis เป็นประสบการณ์ที่ตัวเรามีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก ส่วน Erfahrung เป็นความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์นั้น ซึ่งเป็นอีกขั้นหนึ่งของประสบการณ์ ดิลเธย์ใช้คำแรกแบบเจาะจง

เรารู้จักประสบการณ์ของคนอื่นโดยตรงไม่ได้นอกจากผ่านทางสิ่งที่เขาแสดงออก (expressions) เราศึกษา “สิ่งที่ปรากฏออกมา” แต่เราอยากรู้ “เจ้าของ” จึงใช้คำว่า “verstehen” หมายความว่า เราเข้าไปอยู่ในที่ของเจ้าของการแสดงออกนั้น และได้ประสบการณ์เดียวกันกับคนที่แสดงออกนั้น ถ้าเราอ่านบทกวีและอยู่ในสภาพจิตใจ อารมณ์เดียวกันกับผู้ประพันธ์ เราก็คง “เข้าใจ” หรือ “อิน” กับเรื่องนั้นมาก เหมือนดูหนัง ฟังเพลง และมีอารมณ์ร่วม เป็นอะไรมากกว่า “เข้าใจ”²⁸

วิทยาศาสตร์ “ศึกษา” กฎทั่วไป มนุษยศาสตร์ “เข้าใจ” ประสบการณ์ของแต่ละบุคคล (individual experience) เพื่อจะเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ดีต้องเป็นคนฉลาด เพื่อเป็นนักมนุษยศาสตร์ที่ดีต้องการอะไรมากกว่านั้น ซึ่งมาจากประสบการณ์ จะต้องมีความละเอียดอ่อน (sensitivity wisdom) ต้องมีประสบการณ์ชีวิตให้มากเพื่อจะได้ “เข้าใจ” (verstehen)²⁹

คนที่มีประสบการณ์ชีวิตเท่านั้นจะสำเร็จในมนุษยศาสตร์³⁰ ไรบอตทำงานแทนคนในโรงงานและอีกหลายอย่างได้ แต่คนเท่านั้นจะทำเรื่องมนุษยศาสตร์ เป็นนักประวัติศาสตร์ นักวิจารณ์วรรณกรรมได้

เมื่อคนทำงานเกี่ยวกับมนุษยศาสตร์ คำถามสำคัญอีกหนึ่ง คือ ทำไมจึงทำ คนเรามีประสบการณ์จำกัด คำว่า Verstehen เข้ามามีบทบาทเปิดขอบฟ้าความเป็นจริงกว้าง ซึ่งไม่มีในชีวิตจริงของเราแต่ละคน³¹

คนเราไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการปฏิรูปศาสนา แต่เมื่อได้อ่านงานเขียนและเรื่องราวเกี่ยวกับมาร์ติน ลูเธอร์ ประสบการณ์ชีวิตของเขาที่ถูกไล่ล่า ก็ “เข้าใจ” เพราะเหมือนได้เข้าไปอยู่ในเหตุการณ์เดียวกัน

เราขยายขอบฟ้า ความรู้ ความเข้าใจโลก สัมผัสความงาม ความรื่นรมย์ของธรรมชาติผ่านสื่อ ผ่านหนังสือ โดยที่ไม่ได้ไปสัมผัสเองโดยตรง

เราถูกจำกัด แต่ถูกปลดปล่อยไม่เพียงแต่ทางศิลปะทำให้เราก้าวข้ามข้อจำกัด แต่รวมถึงการเข้าใจประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม ทำให้ได้ประสบการณ์ที่เราไม่มี ดิลเลย์ บอกว่า นั่นคือการปลดปล่อย (liberating) จากข้อจำกัดของชีวิตประจำวัน ทำให้เราพัฒนาบางส่วนของของบุคลิกภาพของเราเอง

²⁸ แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการศึกษามานุษยวิทยาที่ใช้วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา ลงไปฝังตัวในชุมชน ในวัฒนธรรมท้องถิ่น ไปคลุกคลี ไปร่วมทุกข์ร่วมสุข จนเข้าใจความรู้สึกนึกคิด จิตวิญญาณ ความเชื่อ ความใฝ่ฝัน ระบบคุณค่าของเขาจนเข้าใจวิถีชีวิต การแสดงออกของผู้คนในชุมชนนั้น ทำให้มองโลกมองชีวิตไม่ใช่จากข้างนอก แต่จากข้างในชุมชน

²⁹ วันนี้อาจหมายถึง ความฉลาดทางอารมณ์ (EQ emotional intelligence) คนดูหนังดูละครแล้วรู้สึกตาม อ่านข้อเขียนเรื่องเล่าวัยเด็กของคนอื่นแล้วร้องไห้ เพราะคิดถึงวัยเด็กของตนเอง คิดถึงยายที่เลี้ยงตนเองมา

³⁰ เด็กอายุ 12-13 ประกวดร้องเพลง เลือกเพลงออกหัก ร้องไปไม่กินใจผู้ฟัง เพราะไม่มีประสบการณ์ ไม่เข้าใจ ร้องไปแบบไม่มีอารมณ์เพลง ที่เรียกว่าขาด “อินเนอร์” คือความรู้สึกลึกจากภายใน

³¹ ประสบการณ์ของนักเดินทาง นักท่องเที่ยวไปประเทศต่าง ๆ จะรู้สึกเรื่องนี้ดีถ้าเปิดใจรับรู้และเข้าใจสิ่งที่ตนได้พบเห็น อย่าง Jason Lewis ชาวอังกฤษที่เดินทางรอบโลก 13 ปี โดยแรงกาย ไม่ใช่เครื่องยนต์ ผ่านไทย ขึ้นชมชาวเลที่พังงามาก อยากมาทำ ความรู้จักให้นาน ๆ เพื่อเข้าใจ-เข้าถึงประสบการณ์ชีวิตของชาวพื้นเมืองนี้ ที่เขาบอกว่า มีภูมิปัญญาเก่าแก่เหมือนชนโบราณ ที่อาจเป็นคำตอบในการแก้ปัญหาโลกวันนี้ ด้วยภูมิปัญญาที่คนได้ลืมไป

มนุษยศาสตร์ทำให้เราเป็นอิสระ จากโลกที่เราถูกจำกัด ทำให้เราพัฒนาได้อย่างเต็มที่ รอบด้านมากขึ้น เป็นมนุษย์รอบด้าน ก้าวข้ามพรมแดนสิ่งที่เป็นข้อจำกัดต่าง ๆ สถานที่ ภาษา เวลา วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา เผ่าพันธุ์ แต่ก็ไม่ได้แปลว่าทุกอย่างจะถูกปลดปล่อยเสมอไป มักจะแคบ ๆ ในบางประเด็น ที่ไม่เกี่ยวกับที่มาของประสบการณ์จึงอาจไม่ได้สร้างแรงบันดาลใจให้เรา

ปรากฏการณ์วิทยา

ประเพณีที่ใช้คำว่า “ปรากฏการณ์” เดิมนั้นเกิดที่เยอรมัน เริ่มถูกใช้ชัดเจนจากคันทึ สิ่งของในตัวเอง และสิ่งที่ปรากฏ ซึ่งเป็นทวินิยม (dualism) ที่สืบทอดมาตั้งแต่เพลโต แม้จะมีข้อแตกต่างในรายละเอียดมากมาย แต่ก็เป็นการอธิบายด้วยหลักการเดียวกันว่า สิ่งที่ทำให้เราเห็นตามที่ปรากฏนั้น คุณสมบัติต่าง ๆ มาจากภายในตัวเรา รูป รส กลิ่น เสียง และอื่น ๆ โดยเฉพาะเมื่อถูกโยงไปถึงเรื่อง “ความดี ความจริง ความงาม” ซึ่งบทบาทของเหตุผลบริสุทธิ์ และเหตุผลในทางปฏิบัติมีความสำคัญ แนวคิดของเขาจึงเรียกว่าเป็นจิตนิยมเชิงอูตระ (transcendental idealism) เพราะยกเรื่องทฤษฎีความรู้ขึ้นไปอีกระดับเหนือจริง

เฮเกลเขียนงานสำคัญที่สุดของเขาชื่อ ปรากฏการณ์วิทยาของจิต (Phenomenology of Spirit)³² หนังสือที่เข้าใจยาก ที่เขาพูดถึง “ความรู้” ที่มาจาก “จิต” (spirits, mind) ปรากฏการณ์ของจิตสูงสุด (Absolute Spirit) ในโลก ที่ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ การไปสู่ความรู้เป็นกระบวนการ “วิภาษวิธี” (dialectics) ที่เด่นที่สุดในปรัชญาของเฮเกล และกลายเป็นฐานการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก ชีวิต และสังคมจนถึงทุกวันนี้

นักปราชญ์ร่วมรุ่นของเฮเกล คือ ชไลเออร์มาเคอร์ และรุ่นหลังต่อมา คือดิลเธอร์ (1833-1911) ที่มีความชัดเจนในเรื่องของศาสตร์แห่งการตีความ นำไปสู่บทใหม่ของปรากฏการณ์วิทยาและการตีความ ในความคิดของฮุสเซอร์และไฮเดกเกอร์ จากนั้น หลังสงครามโลกครั้งที่สองจึงแพร่ไปฝรั่งเศส ที่ออกมาในงานของฌอง ปอล ซาทร์ และ มอริส เมร์โล ปองตี แล้วขยายไปสู่การตีความในแนวต่าง ๆ ในยุโรป และอเมริกา อย่างกาดาเมอร์, รีเกอร์, พูโก เรื่องภาษาและอำนาจ³³

รวมถึงโพสโมเดิร์นนิสต์อย่าง ฌ็คว์ แดร์ริดา ที่ตีความแบบถอนราก (radical hermeneutics) ด้วยแนวคิดว่าการทำลายที่สร้างสรรค์ (deconstruction)³⁴ ซึ่งล้วนแต่พิจารณาเรื่อง “จิตสำนึก” ทั้งสิ้น

³² Hegel Friedrich, Phenomenology of Spirit, Oxford University Press; Revised ed. Edition 1977) และ cf. เสรีพงศ์พิศ “ปรัชญาประวัติศาสตร์ของเฮเกล” ใน ปรัชญาการเมือง, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2525

³³ สำหรับพูโก อำนาจและความรู้ไม่ได้แยกจากกัน แต่สัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น ความรู้คือการใช้อำนาจ และอำนาจเป็นหน้าที่ของความรู้ cf. Michel Foucault, Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977; The Archaeology of Knowledge: And the Discourse on Language, Vintage; 398th edition, 1982

³⁴ Derrida: Deconstruction from Phenomenology to Ethics, Polity, 2013 Deconstruction คือคำหลักของแดร์ริดา และปรัชญาโพสโมเดิร์น ที่หมายถึงการปรับโครงสร้างใหม่ของภาษา การให้ความหมายใหม่ เพราะภาษามีธรรมชาติเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ตามที่และเวลา ตามบริบทและวิญญาณของยุคสมัย

อีกนัยหนึ่งอาจบอกว่า การตีความแบบปรากฏการณ์วิทยา คล้ายกับซิกมุนด์ ฟรอยด์ที่ขยับจากสิ่งของ ภายนอกที่เป็นภววิสัย (objectivity) เข้าไปภายในจิตวิสัย (subjectivity) เคลื่อนจากการความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ภายนอกตัวเราเป็นวัตถุสิ่งของแบบภววิสัยของความเป็นจริง ไปยังจิตวิสัยและการตีความ

ทั้งนี้เริ่มจากประสบการณ์ที่เราสัมผัสได้ ไม่ใช่เริ่มจากสิ่งของที่เป็นวัตถุวิสัยของธรรมชาติ ซึ่งเป็นการ เริ่มแบบแนวตั้ง ไม่ใช่แนวนอน แนวตั้งเป็นแบบเหตุผลนิยม แนวนอนแบบปรากฏการณ์วิทยา

คล้ายกับแนวคิดของไอน์สไตน์ที่พูดถึงสัมพัทธภาพ ที่แย้งกับแนวคิดของนิวตันและเดการ์ต ที่ว่าพระเจ้าสร้างโลกมาเหมือนนาฬิกาเรือนใหญ่ที่สมบูรณ์แล้ว เรามีหน้าที่เพียงเข้าไปศึกษามันเท่านั้น เวลาจึงสมบูรณ์ เท่ากันหมดไม่ว่าอยู่ที่ไหน ไอน์สไตน์แย้งว่า ที่กับเวลาไปด้วยกัน สัมพัทธ์ ไม่ใช่เท่ากันหมด ขึ้นที่สูง ออกไปนอกโลกเวลาจะเดินช้ากว่าเวลาที่ต่ำและบนโลก

ทำนองเดียวกัน การมองว่า ทุกสิ่งทุกอย่างสมบูรณ์ในตัว ตั้งแต่เพลโต ถึงค่านท์และเฮเกล จึงกลายเป็นเรื่องที่มีองแบบแยกส่วน ระหว่างคน (subject) กับวัตถุ (object) แต่ปรากฏการณ์วิทยาไม่แยก ทั้งสองอย่างพัวพันกัน สัมพันธ์กันตลอดเวลา

ฮุสเซอร์ลศึกษาจิตวิสัย (subjectivity) อย่างเป็นวัตถุวิสัย (objectively) เขาทำให้เรื่องจิตสำนึกเป็น วิทยาศาสตร์ โดยการไต่ตรองอย่างเป็นระบบเพื่อกำหนดสาระัตถะของจิตสำนึก คุณสมบัติของมัน โครงสร้าง ของมัน เลิกทฤษฎี “ตัวแทน” ของจิตสำนึกที่ยึดถือกันมาตั้งแต่เพลโต โดยฮุสเซอร์ลเรียกทฤษฎีทางเลือกใหม่นี้ว่า intentionality ที่อาจแปลหรืออธิบายว่าเป็น “ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ” ไม่ใช่เพียง “ความตั้งใจ” หรือ “เจตจำนง”

จิตสำนึกไม่ใช่อะไรที่อยู่โดดเดี่ยว หรือพิจารณาแบบโดดเดี่ยวได้ มันจะเกี่ยวกับอะไรบางอย่างเสมอ จะสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์กับวัตถุสิ่งของ กับเนื้อหาหรือเรื่องราวที่เป็นประสบการณ์

ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ เป็นจิตสำนึกที่ทำงานสำหรับโลกในความฝันเช่นเดียวกับโลกที่เป็นจริง จึงไม่ สำคัญว่า ปรากฏการณ์เป็นภาพฝัน จินตนาการ หรือความจริง จึงไม่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ภายนอกของวัตถุ แต่เกี่ยวกับการศึกษาจิตสำนึก และมันมีปฏิสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่แสดงต่อมันอย่างไร ไม่ว่ามาจากโลก ภายนอก ความจำ หรือความฝัน ระหว่างเนื้อหาของจิตสำนึกและโครงสร้างของจิตสำนึก

วิธีวิทยาของปรากฏการณ์นิยมเป็นการลดทุกอย่างลงมาที่ประสบการณ์สด ๆ การตัดสินใจต่าง ๆ เช่น การดูไฟ เราอาจมีไฟในจินตนาการ ความฝัน หรือในชีวิตจริง สำหรับนักปรากฏการณ์วิทยา ไม่ต่าง เหมือนกัน หมด กลับสู่ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ ของจิตสำนึก ความสัมพันธ์ที่จิตสำนึกมีกับปรากฏการณ์ของไฟ

อีกด้านหนึ่ง ค้นหาสาระัตถะพื้นฐาน แล้วแยกปรากฏการณ์จากส่วนประกอบที่ไม่สำคัญ จะได้สาระัตถะหรือแก่น อันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของการสืบค้นทางปรากฏการณ์วิทยา ก็จะถึงความจริงที่เป็นวิทยาศาสตร์สากล นี่คือนวนคิดทางปรากฏการณ์วิทยาของฮุสเสิร์ล ที่เขาพยายามทำให้เป็นวิทยาศาสตร์³⁵

แต่ไฮเดกเกอร์ไปอีกทาง วิทยาศาสตร์เป็นวิธีการในการรู้ แต่ปรัชญาลงไปลึกอีกชั้นหนึ่ง เป็นฐานให้วิทยาศาสตร์ เขาต้องการรู้ธรรมชาติของ “สัต์” (being) เขาไม่เชื่อเรื่องสาระัตถะของฮุสเสิร์ล เพราะประสบการณ์ในชีวิตสำนึกแยกไม่ออกจากบริบทที่มันเกิดขึ้น แนวคิดของเขาชัดเจนว่าไม่ใช่ “ทวินิยม” ไม่มี subject-object

ตามแนวคิดของไฮเดกเกอร์ เราไม่สามารถพูดถึงภววิสัยของจิตสำนึก เพราะมันพัวพันในโลก ในสัต์ และเงื่อนไขของการพัวพันแตกต่างกันไปในแต่ละคน เพศ วัย อาชีพ สถานะ สภาพใจ เช่น ความกลัวของคนวันนี้ต่างจากคนในอดีต ไม่มี “สาระัตถะ” หรือ “แก่น” เพราะมันอยู่ด้วยกันระหว่างจิตสำนึกกับวัตถุสิ่งของในโลก

ไฮเดกเกอร์จึงมีคำที่มีชื่อเสียงของเขา คือ “dasein” ที่นักวิชาการทั่วโลกมักจะใช้คำนี้แทนที่จะแปลว่า “existent” หรือ “being” เพราะมันหมายถึงการเป็นอยู่ในโลก ไม่ใช่เป็นอยู่ “เฉย ๆ” ในตัวมันเอง เพราะมันต้องสัมพันธ์กับทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวมันตลอดเวลา ปรากฏการณ์วิทยาของไฮเดกเกอร์จึงเป็น “existential” (แบบเป็นอยู่จริง) ไม่ใช่ “transcendental” (แบบเหนือจริง) ของฮุสเสิร์ล

ปรากฏการณ์วิทยาล้ายกับปรัชญาตะวันออก อินเดีย จีน ดูเรื่องชื่อ ระบบสุขภาพของจีน ดูระบบจักระของอินเดีย ถ้าใช้ปรากฏการณ์วิทยาเราเข้าถึงศาสตร์พวกนี้ได้ เพราะปรากฏการณ์วิทยาจีนและอินเดียเริ่มจากประสบการณ์มนุษย์ อย่างเรื่องวิปัสสนา คือการพิจารณากระบวนการทางจิต

วิธีการปรากฏการณ์วิทยาส่วนหนึ่งคล้ายการทำสมาธิ พิจารณาจิตอย่างเป็นภาวะวิสัย เห็นความไม่เที่ยงของประสาทสัมผัส อคติ การตัดสินใจ และความอยากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทุกขณะ เป็นเหมือนการรู้เท่าทันจิต

ไฮเดกเกอร์อาจได้รับอิทธิพลจากเซน และเต๋า เมื่อเขาได้อ่านงานของจางจื่อและอื่น ๆ ได้พบและทำงานร่วมกับคนเอเชียหลายคน เพราะแนวคิดเรื่อง dasein ของเขาไม่ต่างจากที่สอนในปรัชญาเต๋า³⁶

³⁵ ฮุสเสิร์ลเดิมเป็นนักคณิตศาสตร์ มีภูมิหลังคล้ายเดการ์ต และพยายามทำให้ปรัชญาเป็นวิทยาศาสตร์ แม้คนละวิธีกับเดการ์ต บางคนบอกว่าเขา คือ “นีโอคาร์เตเซียนิสต์” แม้เขาจะไม่เห็นด้วย แต่เขาก็เป็นฐานคิดให้นักปรัชญาปฏิฐานนิยม (neopositivist) ทั้งหลาย ที่ต้องการให้ปรัชญาเป็นวิทยาศาสตร์ และกำจัดเมตาฟิสิกส์และปรัชญาที่ “เลื่อนลอยพิสูจน์ไม่ได้”

³⁶ cf. Erinnerung an Heidegger, Verlag Guenter Neske, Pfullingen, 1977, รวมข้อเขียนรำลึกถึงไฮเดกเกอร์จาก 37 นักคิดนักปรัชญาสำคัญของยุคใหม่ สองคนในนั้นคือ Hoseki Shinichi Hisamatsu ชาวญี่ปุ่นและ Paul-Shih-Yi Hsiao ชาวจีน ทั้งสองได้พบและร่วมงานกับไฮเดกเกอร์ที่ออสเตเรียและเยอรมัน เคยหารื้อจะร่วมกันแปลคัมภีร์เต๋าแต่จริง กับ Paul-Shih-Yi Hsiao ไฮเดกเกอร์พบว่ามีส่วนในคัมภีร์จีนที่คล้ายกับแนวคิดของเขา และว่า คนเอเชียรับแนวคิดของเขาง่ายกว่าคนตะวันตก มีการแปลหนังสือ “อภิปรัชญา” ของเขาเป็นภาษาญี่ปุ่นตั้งแต่ปี 1930 ก่อนภาษาอังกฤษที่แปลเมื่อปี 1962 สาเหตุเพราะเจ้าของตั้งเงื่อนไขว่า ขอตรวจสำนวนแปลก่อนไปตีพิมพ์ จึงรอนานกว่าจะมีผู้กล้า เพราะยากและมีภาษาเฉพาะมากมาย

ปรากฏการณ์วิทยา เป็นการศึกษาประสบการณ์ที่เป็นจริง ศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดจากประสบการณ์ของการอยู่ในโลก (being in the world ในความหมายของ dasein ของไฮเดกเกอร์)

ฮุสเซอร์ลแตกหักกับเดการ์ตที่แยกชัดเจนระหว่างความเป็นจริง (ที่แท้จริง) ภายนอกและประสบการณ์ที่เป็นจริงส่วนบุคคลของความเป็นจริง ความเป็นจริงภายนอกที่เดการ์ตบอกว่าเข้าใจได้ด้วยเหตุผล ด้วยกระบวนการรู้ (cognitive process) แบบนิรนัย (deduction) คือมีสัจพจน์ (axiom) แล้วเอาไปใช้เพื่อยืนยัน พิสูจน์ แบบสมการคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เพราะการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสเป็นกระบวนการนี้ เดการ์ตและบรรดานักเหตุผลนิยมในยุคเรืองปัญญาจะถูกอารมณ์ว่าเป็นรูปแบบขั้นต่ำของประสบการณ์³⁷ ในทางตรงกันข้าม ปรากฏการณ์วิทยาพยายามเข้าใจโลกภายนอกตามที่มันถูกตีความแปลความหมายจากจิตสำนึก นักปรัชญาเข้าใจธรรมชาติจาก “การเป็นอยู่จริง” (being existence)

ฮุสเซอร์ลเห็นว่า เรารับรู้ความเป็นจริงทางโครงสร้างของสามัญสำนึกโดย “ความมุ่งใจในสิ่งต่าง ๆ ” (intentionality) มุ่งเน้นที่จะบรรยายความเป็นจริง เรามาจากการปิดตัวเอง (quarantine) เพื่อการตัดสินใจส่วนตัวด้วยกระบวนการที่เรียกว่า “การล้อมไว้” (bracketing) จะได้ไม่ไปพัวพันกับเรื่องอื่น ๆ เพื่อการมีสมาธิ แต่ไฮเดกเกอร์ไม่เห็นด้วยว่า เราสามารถจับสิ่งต่าง ๆ มาศึกษาแบบวัตถุวิสัย เขาบอกว่า dasein จิตสำนึกเป็นผลผลิตของการสร้าง (construction) หรือบริบททางประวัติศาสตร์ของมัน เราจึงไม่สามารถศึกษาเรื่องต่าง ๆ โดยไม่คำนึงถึงที่มาและบริบท เพราะความเป็นจริงกับจิตสำนึกเป็นสิ่งที่เกิดมาด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ ความเข้าใจของคนจึงเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

จิตสำนึกทำให้เรารับรู้สิ่งต่าง ๆ โดยตรง ไม่ใช่ตัวแทน เราเห็นแมว ไม่ใช่ตัวแทนของแมว หรือภาพแมวที่สมองของเราฉายให้เห็น ภาพตัวแทนเกิดขึ้นเมื่อมีตัวแทน เช่น ภาพถ่ายแฟนเรา เพราะมีตัวตน

สิ่งที่เราประสบในจิตสำนึก คือ สิ่งในตัวมันเอง ไม่ใช่ภาพหรือตัวแทน “แบบที่มันเป็น คือ แบบที่ปรากฏ” “แบบที่ปรากฏ คือ แบบที่มันเป็น” (The way things are = the way things appear, the way things appear = the way things are) ไม่มีอะไรที่ปรากฏแล้วเป็นของปลอม อาจจะเหมือนกับบางอย่างที่เรามองผิดไป เมื่อชัดเจนก็จะรู้ว่าไม่ใช่ เช่น เห็นเชือกเป็นงู เมื่อไฟสว่างก็รู้ชัดเจนว่าเป็นเชือก

เป็นกระบวนการที่เปิดใจรับสิ่งต่าง ๆ เหมือนการเทน้ำออกจากแก้ว เพื่อรับน้ำ ไม่ให้น้ำล้นแก้ว คือการลบละ “อคติ” ในวัตถุนั้นของนั้นที่เราพอจะรู้อาก่อน ก็ให้ละมันไปเสีย ไม่เอามาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เราเห็น และทำให้ไม่ได้รู้สิ่งที่เห็นจริง ๆ เพราะถูกครอบงำจาก “อคติ”

การเห็นอะไร เราจะเห็นในบริบทเสมอ ถ้าบริบทเปลี่ยน เราก็เห็นเปลี่ยน ถ้วยกาแฟอยู่ตรงหน้า อยู่ข้าง ๆ หนังสือ ปากกา มีไฟฟ้าส่อง ถ้าไฟดับเราก็มองไม่เห็น ถ้วยของต่าง ๆ ไม่อยู่ตรงนั้น เราก็จะเห็นอีกแบบหนึ่ง เหมือนการถ่ายภาพที่มีส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้ภาพนั้นปรากฏแบบหนึ่ง เปลี่ยนส่วนประกอบภาพก็

³⁷ เพราะคนคือสัตว์ที่มีเหตุผล ตามนิยามของอริสโตเติล เหตุผลทำให้คนเป็นคน คนคิดเป็นจึงเป็นคน ยังมีเหตุผลมากก็ยิ่งเป็นคนมาก ต่อมาจึงไปเทียบความรู้กับการคิดเป็นและกับการศึกษา วัดกันด้วยใบปริญญา ยิ่งสูงยิ่งรู้มาก ยิ่งเป็นคนมาก ไม่ได้วัดกันที่ “ทำเป็น” “อยู่เป็น” อย่างที่พูดกันวันนี้ ที่พิจารณาประสบการณ์มากกว่าใบปริญญา

เปลี่ยน เราเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ กับตัวเราเองด้วย เราเห็นแมวตัวเล็กเพราะเราใหญ่ แต่ถ้าเราเป็นหนูก็จะเห็นแมวใหญ่มาก ถ้าเราเป็นภูเขา ก็คงไม่เห็นแมวเลย ร่างกายเราสัมพันธ์กับสิ่งที่เราเห็น

สรุป เราไม่มีประสบการณ์สิ่งต่าง ๆ ในโลกในตัวเอง มีแต่สิ่งนั้นในความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นที่ปรากฏให้เราเห็นและรับมันในขณะนั้น ถ้าสภาพเปลี่ยน การเห็นก็จะเปลี่ยนไป นั่นคือ *dasein* ทุกอย่างปรากฏให้เห็นใน องค์กรวม ทุกสิ่งสัมพันธ์กัน นี่คือนิยามของปรัชญาตะวันตกและตะวันออกตั้งแต่ 2,500 ปีก่อนจนถึงวันนี้ และทำให้คนอย่างไฮเดกเกอร์รู้สึกใกล้ชิดสนิทสนมทันทีกับท่านซุซุกิ พระนักปรัชญาชาวญี่ปุ่นอเมริกัน ผู้เชี่ยวชาญด้านเซน พุทธ และชิน เพราะมีประสบการณ์และแนวคิดที่คล้ายกัน

ศาสตร์แห่งการตีความ

ศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) รากศัพท์ในภาษากรีก คือ Hermes เทพผู้ถือสารไปให้เทพเจ้า ไปให้มนุษย์ เป็นทฤษฎีและวิธีการของตะวันตกในการตีความพระคัมภีร์ (exegesis) ไบเบิล วรรณกรรม กฎมณียา ปรัชญา มนุษยศาสตร์ กฎหมาย ประวัติศาสตร์ เทวศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ที่วันนี้ถูกประยุกต์ไปทั่ว

ศาสตร์แห่งการตีความเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา ความหมายของ hermeneutics เป็นองค์กรวม (holistic) ความหมายของเนื้อความ (text) ไม่ได้จากเอาส่วนต่าง ๆ มารวมกัน แต่มาจาก “องค์กรวม” ซึ่งมากกว่าทุกส่วนรวมกัน เช่น “อร่อย” เป็นประสบการณ์ มีหลายปัจจัย รสชาติอาหารที่กลมกล่อม เป็นอะไรมากกว่าคุณสมบัติของแต่ละอย่าง อาหารบางอย่างมีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม เผ็ด ผสมผสานจน “ลงตัว”

ทำนองเดียวกัน คำทุกคำมีความหมายเมื่ออยู่ในประโยค ในบริบททั้งหมด ถ้าดึงออกจากบริบทก็เหมือนเอาปลาออกจากน้ำ คำ ประโยค วรรค หน้า บท หนังสือ ล้วนสัมพันธ์กันหมด

วงจรการตีความ (hermeneutic circle) เป็นกระบวนการตีความที่เราเคลื่อนไหวไปมาต่อเนื่องระหว่างส่วนเล็กกับส่วนที่ใหญ่ของความหมาย เพื่อจะได้กำหนดความหมายของทั้งสองอย่าง ก็คือ การทำความเข้าใจในบริบทนั่นเอง ที่เรียกว่าวงจร เพราะเคลื่อนไหวไปมาระหว่างเล็กใหญ่ ส่วนย่อยและส่วนรวม ถ้าง่ายก็ทำได้โดยอัตโนมัติ ถ้ายากก็ซ้ำ และกลับไปกลับมาหลายครั้ง³⁸

พระคัมภีร์ไบเบิลมีการตีความ เรียกว่าอรรถกถา มาตั้งแต่ยุคกลาง โดยบรรดาปิตาจารย์ นักปราชญ์ ที่พยายาม “ถอดรหัส” แต่เป็นการตีความแบบแนวตั้ง คือ มีฐานที่ตั้งไว้ ไม่แตะต้องฐานเพราะเป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนไปตามกาลเทศะ (อภาลิโก) แล้วมีการอธิบาย ตีความ ไม่ใช่แบบการตีความยุคใหม่ที่อธิบายทั้งหมดแบบองค์รวม คือพิจารณาทั้งองค์ภาพพ ไม่แยกอะไรเป็นฐานอะไรเป็นรายละเอียด ดังกรณี ลูเธอร์, กัลวิน,

³⁸ การอ่านเนื้อหาทางปรัชญาครั้งเดียวเข้าใจได้ยาก เช่นอ่านเฮเกล หรือไฮเดกเกอร์ ต้องอ่านหลายครั้งและหลายประเด็นพร้อมกัน และโยงถึงนักปรัชญาอื่น ๆ อ่านเรื่อง สัญญาประชาคมของรุสโซและแนวคิดของเขาก็จะเข้าใจการปฏิวัติและประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส อ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นนาน ๆ และเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมวัฒนธรรม ก็จะเข้าใจภูมิปัญญา

ชไลเออร์มาเคอร์ และนักปราชญ์โปรเตสแตนต์ ที่ตีความพระคัมภีร์เหมือนกับทำกับข้อเขียนวรรณกรรมทางโลกอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา

ศาสตร์แห่งการตีความในยุคใหม่ นอกจากที่พบได้ชัดเจนในไฮเดกเกอร์และนักปรัชญาปรากฏการณ์นิยม เอริกฮิสเทนเชียลิสต์ และโพสท์โมเดิร์น ควรกล่าวถึงนักปรัชญาร่วมสมัย 2 คน คือ ฮันส์-เกออร์ก กาดาเมอร์ (Hans-Georg Gadamer 1900-2002) และ ปอล ริคัวร์ (Paul Ricoeur 1913-2005)

กาดาเมอร์ บอกว่า Bildung ในภาษาเยอรมัน คือ การศึกษา วัฒนธรรม การส่งเสริมให้เจริญเติบโต การพัฒนา หรือการพัฒนาตน เขาสนใจปรัชญากรีกและปรัชญายุคกลาง ได้รับอิทธิพลจากปรัชญา กวี นักวรรณกรรม นักการศึกษาเยอรมันอย่าง แฮร์เดอร์, ชิลเลอร์, เฮเกล, ชูมบอิลท์ ที่ให้แนวคิดเรื่อง Bildung และถือว่าเป็นคอนเซ็ปต์ที่สำคัญที่สุดในศตวรรษที่ 18 ที่เป็นฐานคิดสำคัญต่อมาในศตวรรษ 19-20

แนวคิดของบรรดานักปราชญ์เยอรมันทำให้คำว่า Geisteswissenschaft ที่แปลตามตัวว่าวิชาที่อาศัยด้วยจิต และที่วัฒนธรรมอื่นในยุโรปแปลว่า “มนุษยศาสตร์” (humanities) เป็นอะไรมากกว่านั้น และหมายความรวมถึงสังคมศาสตร์ คือปรากฏการณ์ความเป็นจริงของชีวิตและสังคมรวมกัน กาดาเมอร์ก็สืบทอดแนวคิดนี้

แนวคิดเรื่องการตีความออกมาชัดเจนในหนังสือ Truth and Method (1960)³⁹ ที่คำว่า Bildung ยังโดดเด่นเป็นหลักอยู่เสมอมา เขาใช้ Bildung แทน “ความรู้” ที่เป็นเป้าหมายของการคิด พื้นฐานสำคัญของศาสตร์แห่งการตีความในหนังสือเล่มสำคัญนี้ คือ ความจริงไม่สามารถอธิบายอย่างชัดเจนได้ด้วยวิธีการที่เป็นวิชาการ (scientific method) เพราะความหมายที่แท้จริงของภาษาอยู่เหนือขอบเขตของการตีความอย่างมีวิธีการ เขาบอกว่า ศาสตร์แห่งการตีความไม่ใช่เพียงแต่วิธีการเพื่อหาความจริง แต่เป็นกิจกรรมที่มุ่งที่ความเข้าใจเงื่อนไขที่ทำให้ความจริงเป็นไปได้

กาดาเมอร์เห็นว่า บทบาทของศาสตร์การตีความในมนุษยศาสตร์ไม่เหมือนกับในวิทยาศาสตร์ เพราะศาสตร์แห่งการตีความไม่ใช่เพียงวิธีการตีความ แต่เป็นการสืบสวนถึงธรรมชาติของความเข้าใจ ซึ่งอยู่เหนือคอนเซ็ปต์วิธีการอีก ความจริงไม่ใช่อะไรที่จะนิยามโดยเทคนิคเฉพาะ หรือกระบวนการค้นหา แต่เป็นอะไรที่อยู่เหนือขอบเขตของการใช้เหตุผลในวิธีการอีก ความจริงของภาษาพูดหรือเขียนจะปรากฏเมื่อเราค้นพบเงื่อนไขของความเข้าใจความหมาย

กาดาเมอร์อธิบายว่า เพื่อเข้าใจภาษาพูดภาษาเขียนเราจะต้องมีความเข้าใจบางอย่างก่อน ซึ่งอาจจะบิดเบือนการแปลความหมาย เราจึงต้องทราบว่ ความเข้าใจที่มีก่อนแบบใดจะทำให้เข้าใจได้ดี และอะไรที่จะทำให้เข้าใจผิด อะไรเป็นฐานคิดบวก อะไรเป็นฐานคิดลบ

³⁹ cf. Gadamer Hans-Georg, Truth and Method, 1st English ed., 1975, trans. by W. Glen-Doepel, ed. by John Cumming and Garret Barden; ibid. Philosophical Hermeneutics. Trans. and ed. by David Linge. Berkeley: University of California Press, 1976

ขณะที่จิตสำนึกประวัติศาสตร์เป็นขอบฟ้าอดีต จิตสำนึกการตีความเป็นขอบฟ้าของอดีตและปัจจุบัน เป็นความเคลื่อนไหว เปลี่ยนไปเมื่อจิตสำนึกของปัจจุบันไปผสมกับจิตสำนึกของอดีต

กาตาแมร์ เสนอแนวคิดเรื่อง “ฟิวชั่น” ทางความคิดและการตีความ สิ่งที่เรารู้วันนี้มาจากคนอื่น มาจากประวัติศาสตร์ จากวัฒนธรรมอื่นหรือของเราเอง แล้วเรานำมา “ผสมผสานประยุกต์” ให้เป็นส่วนของตัวเอง เรา เหมือนการทำอาหารฝรั่งให้ถูกปากคนไทย หรือทำอาหารไทยให้ฝรั่งชอบในรสชาติที่เป็นความคุ้นชินของเขา

กระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาความรู้ใหม่ของเรา ที่กาตาแมร์ย้ำว่า เป็นการขยายขอบฟ้า หรือ ขยายแดนความรู้ ก็มาจากกระบวนการตีความของเก่า แล้วประยุกต์สิ่งที่จริงในปัจจุบัน บริบทของวันนี้ที่แตกต่างจากบริบทหรือองค์ประกอบเดิมของเรื่องที่เรารู้ว่าไม่จริง ไม่ว่างานศิลปะ ประชญา หรือวรรณกรรม

สำหรับกาตาแมร์ ภาษาเป็นสื่อของประสบการณ์การตีความ และเป็นพาหะเพื่อความเข้าใจโลก ด้านที่เป็นสากลของการตีความที่เป็นการสืบสวนทางปรัชญา ทุกอย่างที่สามารถเข้าใจได้ ศาสตร์การตีความไม่ใช่เพียงวิธีการตีความ แต่เป็นความสัมพันธ์ทาง “สัจ” (สิ่งที่เป็นอย่างอยู่) ระหว่างผู้ตีความ และภาษาที่ใช้ตีความ

ทฤษฎีการตีความของรีเกอร์⁴⁰ เห็นความเชื่อมโยงแบบมีปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “ญาณวิทยา” (ว่าด้วยความรู้ การตีความ) และ “สัตววิทยา” (ontological ผู้ตีความ) คือการเคลื่อนจากความเข้าใจผิวเผินจากเนื้อเรื่อง (text) ทั้งหมดไปสู่ความเข้าใจลึก ที่ผู้ตีความเข้าใจส่วนต่าง ๆ ในความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องทั้งหมด และเนื้อเรื่องทั้งหมดที่สัมพันธ์กับทุกส่วนของมัน อันเป็นกระบวนการของวงจรรูการตีความ (hermeneutic circle)

รีเกอร์เชื่อมโยงการบรรยายปรากฏการณ์กับการตีความในทำนองเดียวกับไฮเดกเกอร์และกาตาแมร์ โดยขยายความไปถึงการตีความตำนาน พระคัมภีร์ จิตวิเคราะห์ ทฤษฎีการอุปมา (metaphor) ทฤษฎีการเล่า

รีเกอร์ไม่ถือว่า การตีความเป็นเพียงการวิเคราะห์เนื้อความ (textual analysis) แต่เป็นการที่แต่ละคนสัมพันธ์กับอะไรได้นอกจากตัวเอง การตีความสำหรับเขาเป็นการเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่าง “ตัวตน” และสัญลักษณ์ ไม่ใช่สิ่งของในตัวเอง แต่เป็นความผูกพันแบบวิภาษวิธีระหว่างทั้งสอง ในการตีความ เขาเน้นที่การเข้าใจตนเอง ในฐานะที่เป็นผลของกระบวนการตีความ

เขาอธิบายว่า เป้าหมายของการตีความ คือ การทำให้สิ่งที่อยู่ไกลเข้ามาใกล้ ดึงยุคทางวัฒนธรรมในอดีตที่เป็นผู้บันทึกเนื้อความมาใกล้ตัวผู้ตีความ เมื่อลดระยะห่างและอยู่ในยุคเดียวกัน ก็จะเข้าใจความหมาย

⁴⁰ Ricoeur Paul, The Conflict of Interpretation, Essays in Hermeneutics, ed. Don Ihde, trans. Willis Domingo et al. Evanston: Northwestern University Press, 1974; Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation, ed., trans. John B. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press, 1981

สำหรับตนเอง ทำให้มันเป็นของตนเอง ทำให้เข้าใจตนเองผ่านการเข้าใจคนอื่น การตีความจึงเป็นการเข้าใจตนเองไม่ว่าทางตรงทางอ้อมโดยการเข้าใจคนอื่น⁴¹

ยิ่งกว่านั้น กระบวนการตีความ การตีความหมายออกมาเป็นงานของการไตร่ตรอง (reflective task) ที่สำคัญไม่ใช่ความหมายภายนอก แต่ความหมายหรือเข้าถึง (insight) ตัวเอง ที่ได้จากการพบกับเนื้อความภายนอก ความรู้ตัวเองที่ได้จากกระบวนการตีความจะบรรลุโดยทางอ้อม ซึ่งตรงกันข้ามกับเดการ์ตที่คิดแล้วว่า ได้เลย รู้ได้ด้วยการสงสัย

ทั้งกาตาแมร์และรีเกอร์ อยู่ในสายเดียวกับไฮเดกเกอร์ ที่เห็นว่า ศาสตร์แห่งการตีความคือการค้นหา และการฟื้นฟูความหมาย จิตสำนึกไม่แยกจากโลก แต่เป็นรูปแบบว่าเราเป็นใครในฐานะปัจเจก สำหรับเขา ปรากฏการณ์นิยมแนวตีความเน้นว่า ทุกเหตุการณ์หรือการพบปะจะเกี่ยวกับการตีความจากภูมิหลังของปัจเจก เราไม่สามารถแยกสิ่งนี้จากพัฒนาการของปัจเจกในชีวิต

สำหรับ มิเชล เอเลียเด⁴² ศาสนา คือ ประสบการณ์ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (sacred) ที่สัมพันธ์กับ “นอกศาสนา” (profane) ไม่ใช่ตรงกันข้าม แต่เสริมกันให้เต็ม (complementary)⁴³ การตีความตำนาน คือ ส่วนหนึ่งของการตีความศาสนา เพราะตำนาน เป็นประวัติศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์

ตำนานแห่งการกลับอันเป็นนิรันดร์ (Myth of Eternal Return) มีความสำคัญในการเข้าใจศาสนาคริสต์ และศาสนาต่าง ๆ ที่ใช้ฐานของญาณทัศน์ (intuitive thinking) ในการรับรู้ของประสบการณ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์⁴⁴

สรุปหลักการสำคัญของศาสตร์แห่งการตีความได้ว่า

1. เป็นวิธีการ หรือกิจกรรมที่ผู้นำความคิดอย่างฮูสเซิร์ลใช้เพื่อบรรยายความพยายามเข้าใจข้อความการสื่อสารที่เป็นตัวหนังสือหรือคำพูดแล้วสร้างกฎสำหรับการตีความ
2. เป็นปรัชญา ลงลึกในเรื่องความเข้าใจ นักปรัชญาแนวตีความศึกษาภาษา ภาษาพื้นเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณีว่า เราไม่ได้เข้าใจเพียงเนื้อหาข้อความ แต่เข้าใจชีวิตโดยรวม

⁴¹ งานที่รีเกอร์เขียนร่วมกับคนอื่นเมื่อเขาไปสอนที่มหาวิทยาลัยชิคาโก มีอิทธิพลต่อแวดวงวิชาการอเมริกันในเรื่องศาสตร์แห่งการตีความ ที่ก่อนหน้านี้ยังไม่ชัดเจนนัก cf. Ricoeur Paul, Charles E. Reagan, and David Stewart, "Existence and Hermeneutics" in The Philosophy of Paul Ricoeur: An Anthology of His Work, Boston: Beacon Press, 1978

⁴² cf. Eleade Mircea, The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History, Princeton University Press; Reprint edition 2018

⁴³ คล้ายปรัชญาตะวันออก เช่น แนวคิดหยินหยาง ไม่ใช่สองขั้วของสองสิ่ง แต่เป็นคนละขั้วของสิ่งเดียวกัน หรือสองด้านของความเป็นจริง เหมือนสองหน้าของเหรียญเดียว

⁴⁴ การตีความของเอเลียเด ทำให้เข้าใจว่า พิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีบูชามิสซาของคาทอลิก ไม่ใช่เพียงการรำลึกถึง แต่เป็นการกลับมาเกิดขึ้นจริงอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งการฉลองปีใหม่ สงกรานต์ ตรุษจีน เริ่มต้นวงเวียนชีวิต ที่หมุนกลับมาอีกรอบทุกปีเป็นการเริ่มต้นใหม่ ไม่ใช่การรำลึกถึงการเริ่มต้นในอดีต

3. เราได้เห็นวัตถุสิ่งของแล้วใส่ความหมายลงไปภายหลัง แต่การเห็นทุกครั้งเป็นการเห็นด้วยวิธีการที่มาจากประวัติศาสตร์ส่วนตัว ภูมิหลังทางวัฒนธรรม แม้แต่อาชีพของเราก็ทำให้เรามองโลกต่างกัน

4. ความรู้ได้มาจากความสนใจ คนตะวันตกมองความรู้ว่าเป็นกลาง ไม่เกี่ยวกับอะไร แต่นักปรัชญาตีความแสดงให้เห็นตรงกันข้ามว่า การแสวงหาความรู้ไม่ว่าวิทยาศาสตร์หรือนุษยศาสตร์ก็ล้วนมาจากความมุ่งมั่นส่วนบุคคล จินตนาการสร้างสรรค์ และไฟปรารถนาของแต่ละบุคคล ไม่มีอะไร “เป็นกลาง”

5. การผสมผสานหลายแบบ (fusion) ขยายพรมแดนความรู้ความเข้าใจโลก ชีวิต คือธรรมชาติของความเข้าใจ การบูรณาการสิ่งที่ไม่คุ้นเคยกับบริบทที่เราคุ้นเคย เป็นการต่อยอด ผสมผสาน เมื่อเราเข้าใจอะไรบางอย่าง เราทำการ “ฟิวชั่น” ความคิดเห็นของคนอื่นกับของเรา ด้วยวิธีนี้ เราเองก็เปลี่ยน เพราะได้ขยายความคิด เปิดพรมแดนความรู้

6. ประเพณีเป็นสิ่งที่ดี ตั้งแต่ยุคเรืองปัญญา คนตะวันตกเห็นว่า ประเพณีฝ่ายอนุรักษ์อยู่ตรงกันข้ามกับแนวคิดเชิงวิพากษ์หรือการใช้เหตุผล ความจริง ประเพณีมีความสำคัญ ให้เครื่องมือแรก ๆ เพื่อให้เราได้ค้นพบสิ่งต่าง ๆ โดยไม่จำเป็นต้องไปยึดติดกับประเพณี แต่ก็ต้องรับรู้บทบาทจริง ๆ ของมันเพื่อการตีความ การตีความจึงไม่ใช่การปฏิเสธเนื้อหาเหมือนเทเด็กทิ้งไปพร้อมกับน้ำในกะละมังหลังจากอาบน้ำเสร็จ แต่เป็นกระบวนการ “คนสูรากลั่นเหล้า” โดยไม่กลับไปอยู่กับอดีตหรือแบบคนในอดีต แต่ “ฟิวชั่น” คุณค่าของอดีต

7. พลังอำนาจของภาษา ศาสตร์แห่งการตีความแสดงให้เห็นว่า ภาษาไม่ใช่เครื่องมือที่เราจะใช้ อย่างไรก็ตาม คำ สัญลักษณ์ มโนทัศน์ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความคิด เพราะสัมพันธ์กับวิถีคิดและวิถีชีวิต

8. วงเวียนการตีความ (hermeneutic circle) คือการพิจารณาบริบท ปฏิสัมพันธ์ กลับไปมา เพื่อหาความหมายให้ได้ลึกที่สุด โดยไม่ลดทอนหรือแยกส่วน แต่ได้ความหมายที่เป็นองค์รวม

9. ศาสตร์แห่งการตีความไม่ใช่สัมพัทธนิยม (relativism) ที่ใครจะคิดอะไรตีความอย่างไรก็ได้ตามที่ต้องการ อย่างที่มีคนกล่าวหาและเข้าใจผิด การที่บอกว่า เราสามารถเห็นโลกในแบบที่แตกต่าง ไม่ได้แปลว่าเราสร้างโลกขึ้นมา ศาสตร์แห่งการตีความเป็นความสัมพันธ์เชิงวิพากษ์ ซึ่งการเกี่ยวข้องของบุคคล (personal involvement) สำคัญต่อการเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เราไม่ได้ “สร้างโลก” แต่โลกได้ “เปิดตัวแสดงตน” (disclose) ให้เราได้เห็นได้รู้จัก อยู่ที่ว่าเรายืนอยู่จุดไหน และมองจากมุมใด

10. ศาสตร์แห่งการตีความตรงกันข้ามกับแนวคิดสุดขั้วทางศาสนา (fundamentalism) จนกลายเป็นการคลั่งศาสนา (fanaticism) ยึดติดกับจารีตประเพณีหลักธรรมคำสอนแบบเปลี่ยนแปลงหรือเข้าใจไปอย่างอื่นไม่ได้ ตีความไม่ได้ ต้องเชื่อตามตัวอักษร หลักความเชื่อและความจริงไม่ว่าสูงสุดเพียงใดก็สื่อกันมาด้วยภาษา วัฒนธรรมประเพณี และประวัติศาสตร์ ที่ล้วนอยู่ในบริบทของสังคมแต่ละยุคสมัย

ศาสตร์แห่งการตีความกับสังคมไทย

ท่านพุทธทาสภิกขุ⁴⁵เป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดผู้หนึ่งในศตวรรษที่ 20 นักตีความพุทธธรรม โดยท่านไม่ได้ศึกษาหลักการตีความจากศาสตร์ปรัชญาตะวันตกใด ๆ ท่านเป็นนักคิดและนักปฏิบัติในเวลาเดียวกัน คิดคำนึงไตร่ตรองจากประสบการณ์ที่ปฏิบัติธรรม ทำให้ท่าน “เข้าใจ” สัจธรรมแบบ “รู้แจ้งแทงตลอด” หนึ่งในศัพท์ วลี ภาษาที่ท่านคิดประดิษฐ์เพื่อสื่อความหมายจากประสบการณ์

ภาษาของท่านไม่ใช่การบรรยายธรรมะ (describe) ไม่ใช่การอธิบาย (explain) แต่เป็นการตีความ (interpret) แล้ว “ชี้ทาง” ให้คนอื่นเดินตามแนวนี้ ก็จะไปถึงประสบการณ์เดียวกัน เหมือนลูกศรชี้ทางออกจากศูนย์การค้า ถ้าเดินตามก็จะออกจากที่นั่นได้ ทางออกไม่ได้อยู่ที่ลูกศร

ภาษาที่ท่านคิดค้นมีหลายคำ หลายวลี เช่น ตัวกูของกู รู้แจ้งแทงตลอด หลายวิธี ส่วนหนึ่งประยุกต์จากเซน และมหายาน ใช้ภาษาและภาพเป็นสื่อ ดังภาพปริศนาธรรมในมหรสพทางวิญญาณที่สวนโมกข์

ความหมายของภาษาศาสนา คือ การทำให้ตัดสินใจด้วยความเห็นแจ้ง (discernment) และเปิดเผยเห็นรายละเอียด (disclosure) คือการใช้ภาษาเพื่อนำไปสู่การเห็นแจ้ง ไม่ว่าจะด้วยภาษานั้นหรือด้วยการปฏิบัติ ท่านใช้ภาษาอุปมา เปรียบเทียบ เช่น “ภูเขาแห่งวิถิปุทธธรรม”⁴⁶ นั่งเรือข้ามปากแต่ไม่ขึ้นฝั่งเพราะยึดติดเรือ

“ภาษาคนภาษาธรรม”⁴⁷ หนังสือที่รวมปาฐกถาธรรมที่ท่านไปแสดงที่เชียงใหม่ โดยได้รับเชิญจากประชาคมโปรเตสแตนต์ เป็น “ปาฐกถาซินแคลร์ ทอมสัน” เสนอแนวคิดเกี่ยวกับภาษาธรรมที่ยืมมาจากภาษาคน เพื่อช่วยให้คนพ้นจากภาวะทางโลกไปสู่ทางธรรม ข้ามไปสู่อุตรภาวะ (transcendental)

⁴⁵ หนังสือของท่านพุทธทาสมียุ่จำนวนมาก เป็นปาฐกถาธรรม มีการแปลไปหลายภาษา เช่น คู่มือมนุษย์, แก่นพุทธศาสนา, ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรรู้ เป็นต้น ส่วนภาษาไทยก็มีการตีพิมพ์โดยศิษย์ของสวนโมกข์และสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ที่เป็นชุดใหญ่ คือ ธรรมโฆษณ์ ชุดจากพระโอษฐ์ เป็นต้น การฟังธรรมและอ่านหนังสือของท่านก็จะพบแนวคิดหลักในการตีความของท่านเสมอ มีลักษณะที่เป็น existential คือไม่ใช้การตีความแบบแนวตั้งที่มีฐานคิดอภิปรัชญาที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ท่านจึงโต้แย้งแนวคิดเรื่อง “ชาติ” โดยตีความว่า การทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่วทันทีที่ทำ ไม่ต้องรอชาติหน้า ทำตัวเลวเหมือนสัตว์ก็เป็นสัตว์ ท่านจึงเน้นการปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้น หรือเข้าถึงธรรมวันนี้ ไม่ต้องรอเกิดมาหลายชาติ เพียงแต่การ “รู้แจ้งแทงตลอด” หรือการบรรลุธรรม และ “หลุดพ้น” นั้นไม่ยาวนานหรือตลอดไปเท่านั้น แต่จะเกิดขึ้นทันทีก็ได้ หรือค่อย ๆ เกิดก็ได้ อยู่ที่สภาวะเงื่อนไขของแต่ละคน คนที่ปล่อยวางได้มาก ก็จะเข้าถึงธรรมได้มาก ได้นานกว่า

⁴⁶ เป็นปาฐกถาธรรมที่อธิบายเรื่องการยึดมั่นถือมั่นได้ดีที่สุด การยึดติดกับรูปแบบภายนอก ยึดพระพุทธรูป ยึดหนังสือคัมภีร์ ยึดคนห่มผ้าเหลือง ทำให้กลายเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงธรรม ที่ท่านเปรียบกับภูเขาที่กั้นไม่ให้เดินทางไปถึงธรรม

⁴⁷ เป็นงานที่สะท้อนแนวคิดของท่านเกี่ยวกับภาษาได้ชัดเจนมากที่สุด ธรรมะไม่อาจอธิบายหรือบรรยายได้ อย่างมากก็พูดถึงได้แต่แนวทางเพื่อให้คนไปถึงจุดหมายนั้นเท่านั้น ก็จะ “รู้เอง” ว่าคืออะไร ภาษาธรรมเป็นภาษาโลกุตระเหนือโลกเหนือจริง ไม่มีภาษาของตนเอง จึงต้องยืมภาษาคนหรือภาษาโลกียะ ซึ่งมีข้อจำกัด เหมือนป้ายในสถานที่ใหญ่ ๆ ที่มีลูกศรชี้และเขียนรูปคนชายหญิง ก็รู้ว่าเป็นทางไปห้องน้ำ แต่ห้องน้ำไม่ได้อยู่ที่ป้ายนั้น เหมือนป้ายบอกทางออก ซึ่งไม่ได้อยู่ตรงนั้น ต้องเดินไปก็จะออกได้ ถ้าไม่เดินไปตามทางลูกศรชี้ก็ออกจากที่นั่นไม่ได้ แต่บางคนไม่ออก ขอบออยู่ในศูนย์การค้าเพราะมีแอร์เย็นดี

“ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ”⁴⁸ รวบรวมปาฐกถาวันมาฆบูชาเมื่อเดือนมีนาคม 2522 จำนวน 12 ครั้ง ที่ท่านตีความพระคัมภีร์ไบเบิลจากประสบการณ์ของตนเอง โดยไม่ต้องไปเปรียบเทียบกับศาสตร์แห่งการตีความของใคร

บางประเด็นอาจทำให้ชาวพุทธหรือชาวคริสต์ตกใจ แปลกใจ รวมไปถึงรับไม่ได้ก็มี เช่นที่ท่านบอกว่า “แก่นของพุทธธรรมอยู่ที่หน้าแรกของพระคัมภีร์ไบเบิล” ถ้าอ่านได้ถ่องแท้ก็จะเข้าใจความหมายที่ว่า เมื่อก่อนนั้นคนยังไม่แยกบุญแยกบาป แต่เมื่ออาดัมและอีฟทำผิด กินแอปเปิ้ลก็รู้ดีชั่ว รู้ผิดถูก คือการแบ่งแยกนั่นเอง

จึงต้องโยนไปถึงสระน้ำที่สวนโมกข์ ซึ่งมีเกาะเล็ก ๆ อยู่กลาง มีต้นมะพร้าวอยู่ต้นหนึ่ง ท่านอธิบายว่า “มะพร้าวนาฬิกา ต้นเดียวโนเน กลางทะเลที่ฝั่ง ฝนตกไม่ต้อง พาร่องไม่ถึง กลางทะเลที่ฝั่ง ถึงแต่คนพ้นบุญ เอย” ท่านบอกว่ามาจากเพลงกล่อมเด็ก แต่คำหมายทางธรรม คือ สภาวะที่หลุดพ้น หรือนิพพานนั้น อยู่เหนือบุญและบาป ไม่ใช่สวรรค์หรือสภาวะหนึ่ง แต่ไม่มีอะไรอีกต่อไป นั่นคือการตีความตามคำสอนแบบมหายาน

ในวิทยานิพนธ์ “ปัญหาภาษาศาสตร์”⁴⁹ หลังจากได้วิเคราะห์ภาษา และการตีความต่าง ๆ แล้ว ได้สรุปว่า ภาษาศาสตร์ของพุทธธรรมนั้นมีลักษณะเป็นภาษาวีธี ที่ผ่านการปฏิบัติ การพินิจคิดคำนึง วิปัสสนา จนบรรลุถึงสัจธรรม (nothingness) หรือความว่าง เหมือนสระน้ำมะพร้าวนาฬิกาที่ว่านั้น⁵⁰

ขณะที่ภาษาคริสต์เป็นแบบ “ญาณวิถี” (intuitive) ไม่ใช่ “เหตุผล” แบบชาวพุทธ แต่ใช้ญาณทัศนะมากกว่า มีตรรกะที่แตกต่าง และเป็นลักษณะแบบตำนาน (mythological) โดยแนวคิดที่ได้จากเอลิอาเด เรื่อง

⁴⁸ สำนักพิมพ์เทียนวรรณได้จัดพิมพ์เมื่อปี 2526 เดิมที่ท่านได้ขอให้ผู้เขียนเป็นผู้ถอดเทปและเขียนเชิงอรรถ คำอธิบาย เพื่อไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดระหว่างศาสนา แต่ผู้เขียนได้ขอเขียนเพียงภาคผนวกเพื่อบอกว่า ชาวคริสต์ โดยเฉพาะโรมันคาทอลิก เข้าใจแต่ละเรื่องที่ท่านตีความจากการอ่านพระคัมภีร์ไบเบิลนั้นอย่างไร หนังสือได้รับการแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส โดยคุณพ่อเปอเซต์ มิชชันนารีชาวฝรั่งเศสที่เคยไปศึกษาและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ ต่อมาคณะผู้จัดหนังสือชุดธรรมโฆษณได้จัดพิมพ์เองอีกครั้งหนึ่งในปี 2528 โดยมีแต่เนื้อหาปาฐกถาธรรมของท่านพุทธทาสเท่านั้น

⁴⁹ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ได้เลือกหัวข้อร่วมกับอาจารย์ที่ปรึกษา Prof. Dr. Joerg Splett ซึ่งได้ช่วยเหลือให้คำแนะนำและเสวนาด้วยทุกบ่ายวันศุกร์หลายชั่วโมง ในวัฒนธรรมเยอรมันเรียกอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกว่า “บิดาวิทยานิพนธ์” เพราะให้เวลาและร่วมทำงานกับนักศึกษาจริงจังมาก ท่านไม่คุ้นเคยกับพุทธศาสนา ไม่รู้จักท่านพุทธทาส แต่ต้องการเรียนรู้ไปด้วยกัน และอยากดูว่า มองจากทัศนะของปรัชญาตะวันตกเป็นอย่างไร ซึ่งท่านก็ไม่ใช่ว่าไม่รู้จักเลย เพราะแม้ไม่ได้เป็นลูกศิษย์ของไฮเดกเกอร์ แต่ก็เป็น “หลานศิษย์” เพราะท่านเป็นศิษย์และเลขานุการของคาร์ล ราห์เนอร์ นักปรัชญานักเทวศาสตร์คนสำคัญที่สุดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของไฮเดกเกอร์ ท่านจึงทราบว่า ไฮเดกเกอร์รู้จักแนวคิดปรัชญาตะวันออกอย่างเช่น และเท่า ท่านคงอยากทราบว่าพุทธศาสนามีแนวคิดอย่างไร โดยเฉพาะนิยามมหายาน ซึ่งมีอิทธิพลต่อท่านพุทธทาสด้วย

⁵⁰ คอนแซปต์ “ภาษาวีธี” (dialectic) ที่ผู้เขียนต้องการใช้เพื่ออธิบายวิธีคิดแบบพุทธ ทำให้ต้องถกเถียงเสวนากับอาจารย์ที่ปรึกษานานหลายเดือน เพราะท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญปรัชญาเฮเกล และเข้าใจเรื่องภาษาวีธีตั้งแต่ปรัชญากรีกมาจนถึงเฮเกลในแบบหนึ่ง เมื่อมารับรู้ข้อเสนอของผู้เขียนเรื่องภาษาวีธีแบบพุทธ โดยเฉพาะแนวคิด “สัจธรรม” ของมหายาน ท่านต้องใช้เวลาไปศึกษาเองนานกว่าจะมายอมรับว่า ก็มี “ตรรกะภายใน” (internal logic) เพียงพอให้ใช้คอนแซปต์นี้ได้ ด้วยคำอธิบายของผู้เขียน

ตำนานแห่งการกลับมาอีรันดร์ (myth of eternal return) ดูพิชิตามิสาที่ไม่ใช่เพียงรำลึกถึง แต่เป็นการผลิตซ้ำ การเกิดขึ้นอีกครั้งตามตำนานความเชื่อ ชาวคริสต์คาทอลิกจึงเชื่อใน “พระกายและพระโลหิต” ของพระเยซูจริง แต่ชาวโปรเตสแตนต์ส่วนใหญ่ถือว่าเป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น

อย่างไรก็ดี ทั้งภาษาศาสตร์พุทธและคริสต์ก็มีลักษณะร่วมกัน คือ เป็นสื่อเพื่อนำคนไปสู่ประสบการณ์ทางศาสนา อาจจะเดินคนละทาง แต่ก็มีจุดหมายเดียวกัน ที่มีคำอธิบายคนละอย่าง โดยอาศัยแนวคิดปรัชญาภาษาของวิตเกนสไตน์⁵¹ ที่บอกว่า ภาษาเป็นเกม มีกฎกติกาของตนเอง ความหมายของภาษาอยู่ที่การใช้

เขาบอกว่า ถ้าจะสื่อสารกันระหว่างคนที่มีความรู้ต่างกันก็ควรหาจุดร่วมมากกว่าจุดต่าง เพราะจะไม่มีทางเข้าใจกันได้ เหมือนคนสองคนเถียงกันว่า สวรรค์มีจริงหรือไม่ คนที่เชื่อก็บอกว่ามีจริง คนไม่เชื่อก็บอกว่าไม่มี เเถียงกันอย่างไรรักหาจุดลงตัวไม่ได้ ต่างจากสองคนเถียงกันว่าพรุ่งนี้ฝนจะตกหรือไม่ ทั้งสองมีฐานคิดเดียวกันคือวิทยาศาสตร์ มีอุณหภูมิต่ำกว่าที่บอกได้ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์

เมื่อเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เข้าไปร่วมงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน⁵² เพราะสนใจอยากทำงานกับชุมชน จึงมีโอกาสได้ไปชนบท หมู่บ้าน ได้ใช้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับศาสตร์แห่งการตีความเพื่อทำความเข้าใจชุมชน ซึ่งก็ไม่ได้เกิดขึ้นทันที

เมื่อผ่านไปสองสามปี ได้มีการประเมินในองค์กรว่า ทำไมการทำงานพัฒนาจึงไม่ได้ผล ไม่ได้แก้ปัญหาชาวบ้านจริงจัง มีเงินก็ทำโครงการ เงินหมดก็ทำโครงการใหม่ ก็มาพบว่า สาเหตุสำคัญเพราะไม่เข้าใจชาวบ้าน ไม่เข้าใจศักยภาพ ปัญหาและความต้องการที่แท้จริง ไม่เข้าใจภูมิปัญญาของพวกเขา มีแต่ไปดูถูกว่าพวกเขาโง่งม เจ็บ วากรรมของสังคมไทยในยุคนั้น ที่ค้างคามจนถึงวันนี้

การสรุปดังกล่าว ทำให้ได้เปลี่ยนวิธีทำงาน เปลี่ยนวิธีคิด ลงไปศึกษาชุมชน ไปศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้าน ค้นหาปรัชญาชาวบ้าน ประสานให้พวกเขาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดเครือข่าย นั่นเป็นที่มาของการถอดรหัสภูมิปัญญา⁵³ คำที่ได้ยืมมาใช้จากศาสตร์แห่งการตีความ

⁵¹ งานเขียนที่สำคัญทางปรัชญาของวิตเกนสไตน์ (1889-1951) ที่ได้อ้างอิง คือ Tractatus Logico-Philosophicus แนวคิดตอนหนุ่ม และ Philosophical Investigation แนวคิดตอนหลังที่ตกผลึกในเรื่องภาษา และไม่สุดโต่งในเรื่องการตีความภาษา

⁵² นอกจากเป็นอาจารย์ประจำที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ไปช่วยงานพัฒนาชนบทที่ “สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา” (CCTD: Catholic Council of Thailand for Development) องค์กรของพระศาสนจักรคาทอลิกในประเทศไทยที่ทำงานพัฒนาชุมชน และทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนอื่น เช่น มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

⁵³ การถอดรหัสภูมิปัญญา เป็นผลที่ได้จากการศึกษาปรัชญาตะวันตก โดยเฉพาะศาสตร์แห่งการตีความ ดังที่ได้พยายามอธิบายให้เห็นกระบวนการทั้งหมดในบทความนี้

ประสบการณ์การทำงานหลายปี ทำให้สรุปเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน⁵⁴ วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสมดุลของความสัมพันธ์ที่แสดงออกทางระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของชุมชน กับธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ทำให้เข้าใจคอนเซปต์ เวลา ที่ ผี ขวัญ ว่าเป็นหัวใจในการเข้าใจวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น เข้าใจผีไร่ นา ป่า เขา แม่น้ำพหุ การทำบุญตามฤดูกาล การเริ่มต้นใหม่ของวงจรชีวิต กฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกัน ผิดผี การชดเชยชดใช้ การลงโทษ ผีเป็นกฎ เป็นความสัมพันธ์⁵⁵

ชาวบ้านเชื่อเรื่องผีไม่ใช่เพราะผีพิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ แต่เพราะผีมีความหมายต่อชีวิตของพวกเขา เป็นสายใยชีวิตที่เชื่อมโยงกับญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตและล่วงลับไปแล้ว กับธรรมชาติ กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อและกราบไหว้บูชา ความเชื่อเรื่องผีจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งของชีวิตที่ต้องพิจารณาโดยรวม ไม่ใช่แยกเรื่องผีออกมาแล้วตัดสินชาวบ้านด้วยวิทยาศาสตร์

เพื่อให้ได้จิตสำนึกที่ “เข้าใจ-เข้าถึง” ชีวิต ชุมชน สังคม และการพัฒนา จึงได้สังเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ควรถอยไปตั้งหลัก 4 ก้าว⁵⁶ คือ 1) คืนสู่ต้นธารชีวิต (back to the source) กลับไปหาสิ่งที่ตนเองเชื่อ ศาสนา ปรัชญา หลักธรรมคำสอน เพื่อจะได้รู้จักแยกผิดถูก ดีชั่ว 2) คืนสู่ธรรมชาติ (back to the nature) คือการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เหมือนที่ชาวบ้านแต่เดิมเขานับถือและสัมพันธ์ด้วย 3) คืนสู่สามัญ (back to basics) คือการมีชีวิตที่เรียบง่าย สมดุล 4) คืนสู่รากเหง้า (back to the roots) คือกลับไปเรียนรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษและสืบทอดคุณค่าดั้งเดิม ปรับประยุกต์ให้สมัย

ในเวลาเดียวกัน ได้พัฒนาแนวคิดการพัฒนายั่งยืนเป็นทฤษฎี 3S⁵⁷ คือ รอด (survival) พอเพียง (sufficient) มั่นคงยั่งยืน (sustainable) เมื่อได้สังเคราะห์องค์ความรู้จากการทำงานกับชุมชน ได้ “เข้าใจ-เข้าถึง” ชีวิตความเป็นอยู่ ปัญหาและศักยภาพของชุมชน ได้เห็นตัวอย่างของคนที่รอดได้ พัฒนาจนพอเพียง

⁵⁴ Cf. เสรี พงศ์พิศ คืนสู่รากเหง้า, กรุงเทพฯ 2528; ibid. ed. Back to the Roots, Village Foundation, 1987; (บรรณาธิการ) ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท (เล่ม1-2), อมรินทร์ปริ้นท์ติ้ง, 2533; ibid. “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 19; ibid. ปรัชญาชีวิตคิดนอกกรอบ, กรุงเทพฯ 2555

⁵⁵ เหมือนหัวหน้าเผ่าอเมริกันพื้นเมืองที่บอกว่า “เรามีจิตวิญญาณ เมื่อสัมพันธ์กับอะไร สิ่งนั้นก็จะมีจิตวิญญาณด้วย” ดูคำนิยามใน เดวิด โบห์ม, ว่าด้วยความสร้างสรรค์, สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, 2550

⁵⁶ แนวคิดเรื่อง การถอยหลัง 4 ก้าว มาจากการประมวลประสบการณ์การทำงานกับชุมชน บนฐานคิดทางปรากฏการณ์วิทยาว่าสิ่งสำคัญที่ขาดในโลกวันนี้ คือ “ศีลธรรมไม่กลับมาโลกาวินาศ” ดังที่ท่านพุทธทาสสอน จึงควรที่คนเราตั้งจิตตั้งสมาธิ ฟันฟูหลักคิดหลักธรรมที่ตนเองเชื่อ กลับไปหาธรรมชาติ ดังที่โลกกำลังโหยหาและรณรงค์เพื่อลดโลกร้อน การมีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ไหลไปตามกระแสการบริโภคนิยม และสุดท้ายคือการคืนสู่รากเหง้า ซึ่งไม่ใช่การกลับไปอยู่กับอดีตแบบวันวานยังหวานอยู่ ดังที่ผู้เขียนเคยถูกกล่าวหาหลังจากที่ได้เขียนหนังสือ คืนสู่รากเหง้า และ Back to the Roots แต่หมายถึงการกลับไปรื้อฟื้นคุณค่าดั้งเดิมของบรรพบุรุษ นำมาประยุกต์ให้สมัยวันนี้ ที่ใกล้เคียงกับความคิดของกาดำแมร์เรื่อง “ฟิวชั่น”

⁵⁷ ได้พัฒนาทฤษฎี 3S รอด พอเพียง มั่นคงยั่งยืน พร้อมกรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัด ให้ผู้นำชุมชนจากหมู่บ้าน อบต. เทศบาล ประเมินตนเองว่า ได้พัฒนาท้องถิ่นถึงระดับไหน

และมันคงได้ด้วยการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ไม่ได้หวังพึ่งแต่รัฐหรือภายนอกเท่านั้น แม้ว่าระบบโครงสร้างสังคมจะไม่ได้อำนวยความสะดวกนักก็ฟันฝ่ามาได้

ทั้งนี้ ได้ใช้ศาสตร์แห่งการตีความ ทำความเข้าใจกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง⁵⁸ ว่า “พอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน” น่าจะหมายถึงแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนา “คน ความรู้ ระบบ” โดย “พอประมาณ” หมายถึงทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา หนทางไปสู่ความเป็นอริยะ ทางรอด ทางหลุดพ้น คือเป็นคนดีมีคุณธรรม รู้ว่าความพอดีอยู่ตรงไหน รู้จักแยกแยะผิด ดีชั่ว

“มีเหตุผล” หมายถึงการใช้ความรู้ ใช้สติปัญญาในการตัดสินใจ การทำงาน การอยู่ร่วมกับคนอื่น การบริหารจัดการ ไม่ใช่ใช้อารมณ์ความรู้สึก หรือทำตาม ๆ กันโดยไม่วิเคราะห์วิจารณ์ให้ถ่องแท้

“มีภูมิคุ้มกัน” หมายถึงการสร้างระบบที่ดี เหมือนสุขภาพดีมาจากระบบของร่างกายจิตใจของบุคคลทั้งครบ การพัฒนาสังคมต้องการระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคมที่ดี จึงจะทำให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข

ประสบการณ์การทำงานและการศึกษา ทำให้สรุปว่า การเรียนรู้ให้คนเกิดจิตสำนึกมีความสำคัญ แต่เพราะระบบการศึกษาปัจจุบันไม่สร้างเสริมสิ่งนี้ จึงได้พัฒนาทางเลือก ที่เรียกว่า “โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต”⁵⁹ และ “สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน”⁶⁰ ที่ต้องการให้ผู้เรียน โดยเฉพาะผู้ใหญ่ ให้เรียนแล้ว “ช่วยตัวเองได้ ช่วยคนอื่นได้” “อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีกินในท้องถิ่นตน”

โครงการการศึกษาเพื่อชีวิต การศึกษาที่เป็น “ทางเลือก” นี้ วางพื้นฐานให้นักศึกษาเรียนวิธีคิด เรียนคอนเซ็ปต์ หรือมโนทัศน์ ให้เข้าถึง “ความจริง” โดยการวิเคราะห์ สังเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ อย่างมีหลักการ มีปรัชญา โดยได้ให้เรียนคำที่สะท้อนแนวคิดที่ทำให้เข้าใจชีวิตและสังคม⁶¹

⁵⁸ Cf. เสรี พงศ์พิศ เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ถ้าใจปรารถนา, กรุงเทพฯ 2550

⁵⁹ ได้พัฒนา “โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต” หลักสูตรระดับปริญญาตรี เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้และประสบการณ์จากชุมชนมาเป็นหลักสูตรในสถาบันอุดมศึกษา และนำไปเสนอความร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ซึ่งก็ทำไม่ได้ไม่กี่ปี เพราะแนวคิดใหม่ที่เอา “ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง” อย่างที่กระทรวงศึกษาธิการประกาศนั้น ไม่ได้เป็นจริงในการศึกษาของชาติไม่ว่าระดับไหน การนำหลักสูตรซึ่งไม่ได้มีแค่ “รูปแบบ” แต่มี “เนื้อหาและกระบวนการ” จึงไม่ได้รับความร่วมมือจากอาจารย์ส่วนใหญ่ที่ต้องการ “สอนหนังสือ” มากกว่า “จัดกระบวนการเรียนรู้”

⁶⁰ Cf. พจน์ สะเพียรชัย และคณะ, อุดมศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน, กรุงเทพฯ 2555, ให้แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อชีวิต ที่เขียนโดยกรมการศาสนา สถาบัน ผู้บริหารและคณาจารย์ในโอกาสเปิดสถาบันฯ เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2555 สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน เกิดจากความร่วมมือของมูลนิธิหมู่บ้าน บริษัทป.ต.ท.จำกัด (มหาชน) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม และมีศูนย์เรียนรู้กระจายอยู่ทุกภาค แต่ที่สุดท้ายไม่พ้นปัญหากับหน่วยงานราชการที่ทำหน้าที่ “ควบคุม” มากกว่า “ส่งเสริมสนับสนุน” มีกฎเกณฑ์เดียวเพื่อวัดคุณภาพการศึกษาทุกแห่ง ไม่ “เข้าใจ” การศึกษาเพื่อชีวิต

⁶¹ Cf. เสรี พงศ์พิศ ร้อยคำที่ควรรู้ กรุงเทพฯ 2550 มาจากพื้นฐานทางปรัชญาที่ไม่ได้เน้นที่การสอนให้คิดเป็นเท่านั้น แต่สอนให้ “เข้าใจ-เข้าถึง” ความเป็นจริง และอยู่อย่าง “รู้เท่าทัน” โลก

คอนเซปต์เหล่านี้ ได้ประมวลมาจากประสบการณ์การศึกษาศาสตร์แห่งการตีความ ที่ทำให้มองโลกมองชีวิตอย่างเป็นองค์รวม จึงให้ผู้เรียนได้ศึกษาคำที่มีความหมายในสายพันธุ์นี้ อย่างบูรณาการ อินทรีย์องค์กายพหุ นิเวศ เครือข่าย บริบท และให้มองเห็นทั้งหมด ไม่ด่วนสรุป แต่ให้ศึกษาหาความหมายที่ลึกลงไปได้ พื้นผิวด้วยศาสตร์แห่งการตีความ

บรรณานุกรม

- เดวิด โบห์ม. (2550). ว่าด้วยความสร้างสรรค์. สวนเงินมีมา.
- พจน์ สะเพียรชัย และคณะ. (2555). อุดมศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน. เจริญวิทย์การพิมพ์.
- พุทธทาสภิกขุ. (2557). ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม. อมรินทร์.
- _____. (2515). ภาษาคน ภาษาธรรม (พิมพ์ครั้งที่4). สุขภาพใจ.
- _____. (2528). ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ. สวนอุศมมูลนิธิ.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). คื่นสุรากเหง้า. เทียนวรรณ.
- _____. (2555). ปรัชญาชีวิตคตินอกกรอบ. พลังปัญญา.
- _____. (2525). ปรัชญาประวัติศาสตร์ของเฮเกล. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- _____. (2523). มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ ปรัชญาคืออะไร. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2533). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท (เล่ม1-2). อมรินทร์ปริ้นท์ติ้ง.
- _____. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 19
- _____. (2548). ร้อยคำที่ควรรู้. พลังปัญญา.
- _____. (2550). เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ถ้าใจปรารถนา. พลังปัญญา.
- Beaufret, J. (1977). Erinnerung an Heidegger. Verlag Guenter.
- Derrida, J. (2013). Deconstruction from phenomenology to ethics. Polity Press.
- Dilthey W. (2016). Selected works. vol.1-6, Princeton University Press.
- _____. (2021). The essence of philosophy. Hassell Street Press.
- _____. (2021). Philosophy of existence: Introduction to Weltanschauungslehre. Hassell Street Press.
- Eleade M. (2018). The myth of the eternal return: Cosmos and history. (2nd ed.). Princeton University Press.
- Foucault M. (1980) Power knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977. Pantheon Books.
- _____. (1982). The archaeology of knowledge: And the discourse on language. vintage.

- Gadamer Hans-Georg. (1975). In John Cumming & Garret Barden (Eds.), Truth and method. Bloomsbury Publishing.
- _____. 1976. In David Linge (Ed.), Philosophical hermeneutics. Berkeley: University of California Press.
- Heidegger Martin. (1976). Was ist das die philosophie?. Verlag Guenter Neske Pfullingen.
- _____. (1962). Being and time. Harper & Row Edition, 1962 reprint 2019 แปลจาก Sein und Zeit.
- Hegel Friedrich. (1977). Phenomenology of spirit. Oxford University Press.
- Husserl Edmund. (2014). Ideas for a pure phenomenology and phenomenological philosophy: First book: General introduction to pure phenomenology. Hackett Publishing Company.
- Pascal Blaise. (2011). Pensées. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Ricoeur Paul. (1974). The conflict of interpretation: Essays in hermeneutics. Northwestern University Press,
- _____. (1981). Hermeneutics and human sciences essays on language, action, and interpretation. ed., trans John B. Thompson Cambridge University Press.
- _____. (1978). Existence and hermeneutics. In Charles E. Reagan, & David Stewart (Eds.), The philosophy of Paul Ricœur: An anthology of his work. Beacon Press.
- Schleiermacher. (1996). On religion: Speeches to its cultured despisers. (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Seri Phongphit, (1978). The problem of religious language: A study of Buddhadasa Bhikhu and Ian Ramsey, as models for mutual understanding of Buddhism and Christianity. Munich University.
- Seri Phongphit. (1987). Back to the roots. Bangkok.
- Wittgenstein Ludwig. (2010). Tractatus logico-philosophicus. Book Jungle.
- Wittgenstein Ludwig. (2009). Philosophical investigation (4th ed.). Wiley-Blackwell.